

Jan Niecisław Baudouin de Courtenay

Krótki zestówk «Kaszëbsczi problemë»

Acta Cassubiana 2, 279-315

2000

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jan Niecisław Baudouin de Courtenay

Krótczi zestôwk «Kaszëbsczi problemë»

Dokładné udokôzanié i usprawiedlëwienié mojih pozdrzatków jô so ostôwióm na prziińdosc. Timczasã le hewo to

& 1.

Do przënôležnéwo oszacowaniô wkól «kaszëbsczi problemë» powstałi biôtczci są potrzeb p s y c h o l o g o w é r o z w ô Ź ě n c z i.

1. Pod mikroskopno dokładnymë podszukamë rosce na ze za wiôlgą badérną lubotą mujkônô sprawa nad przënôležną miarã i mdze w uprocemnienim do jinëch przesadzonô. Tak są též w oczach Ramułta, przez niego, dzělã nie prôwdzëwé, skonstantérowóné i zgrupkowóné swojizně kaszëbizně, do za wiôldžëch znank ti mowny obéńdë wërosłé tak, że on jã wespól z połabizną pod jednym mionã «pomorzko» razã zesadzël i jakno jednã, apartną, samą dlô se i równowôrtną mowã nie le polaszëznie, ale též z jedny starnë całi czecho-słowacczi, z drëdzi starnë též całi łuzëcko-sorbsczi mowny zgrupczënie procem postawił. (To samo tikô sã *mutatis mutandis* Lorentza, dlô jaczéwo słowińcëzna sta sã trzecã, abo lepi rzec czwiôrtã mowã, kol kaszëbsczi, polsczi ë połabsczi. Timczasã te, przez Lorentza pozwóné «jinaczacé znanczi» (*Slowinische Grammatik* & 3., p. 8-10¹), jesz dalek nie sygają do te, żebë ze słowińcëznë apartną, tak do kaszëbizně jak i do polaszëzně, procemstównã «mowã» usôdzac).

Pozycja podana w bibliografii.

2. To bë bëła na psychologijô badérë i niechcącëwo przëcznińcë ne prôwdzëwëwo abo le udónëwo gorzu. Tere je na psychologijô ne łasëcôwëwo gniôzda przedstawnionô, w jaczim czësto mowné problemë dostałë baro gorący charakter i sã zani-kwiłë politycznymë smiecama i osobną niezgarą ë zôzdroścą.

Tak tej w pierszi rëdze administratiwné i cenzurné prawa Polôchów w Niemcach ë Rusëji, nié le u prostëwo lëdu, ale i u wiele reprezentantów polschi uczbë, rozskacëłë patrijotną schorzałą nadczëłotã i za wiôłdzi wseczëcë. I tu potikómë sã ze szowinistną «panpolaszëzną», jakô sã poczestno dorzeszëła do hakatëznë abo jinak rzec «pangermaniznë», «panmadżarëznë», «panrusëznë» ë jinym «paniznóm», i co po richtoscë le za podszukowã sprawã ze swojã psychiatrowã starnã le dlô uczbë miało bëc uzëté, stało sã téz prowôdnym motiwã «uczbowëwo» mësleniô.

Niejedny z Ramułtowëch procemników chcelë swojé osobné rozrechun-czi sprawic i nié tëli z nim samim, jak z drëdzima, co mielë, na oko, taczi sóm pozdrzatk na kaszëbiznã. Przë tim szło sã wedle wëprôbowóny metodë Heroda: spólëc całą chëcz, zëbë le upiec chëbnëwo nieprzicela.

Z tim wszëtëczim parłãczą sã téz jesz indywidualné swojiznë zajãtëch w ti kaszëbsczy biôtce.

Tak tej mają starã nawetka baro zasłużony uczałi, uczałi pierszi klasë, co przez szôl wiôłgoscë i nieomilnotë tak sã opanowóny, że wezmë na to, ze zadzëwownã gwësnôtã, pewno téz nã szowinistną dogmacëznã còrniãti, ob-stojiwają na tim, że je cos «czësto falsz», w polaszëznie ni ma niżôdnëch lëtew-szczëch pozëcznëch słów ëtd.

Tak samo je do widzeniô niejednëch baro zasłużonëch uczałëch z apartną niezgarã procem wszëtëczëmu, co je prawã, procem kôzdi przënôleżnocë, procem kôzdemu metodnëmu wëjasnienimu. Widzenië swiata pasëje z jewo dëcho-wã organizacëją. Ko ona je samoprojekcëją na butnowi swiat. I tak widzą téz pomachtónë i anarchistné głowë wszãdze le chaos, rozwolã i bezporzãdkowi kaszput, dzëwã zrënowónosc bez jaczi le konsekwencëji. Ta, tak rzeczacë, anarchistnô, bezdejowô logika mdze w mowowiedzë mowowiedną nihilëznã, jakô, wezmë na to, niżôdnëch dzejowo-fonetnëch zwãkowëch konsekwencëjów nie uznôwô i czësto rozmajitë jich zgrupczënië cëskô razã na jednã grëpã. To szerok «rozsadłë ustawienië»² narobiło wiele pomstwë i dało mëslenimu bez-kriticznëch lëdzy w Polsce baro szkôdnë namiklënë. Nalazła sã przë tim

² Niem. „Mittelstellungismus”

parłãcznô, «nôrodnopsychologowo» do objasnieniô sugestjê, zmcionô przez autosugestjã. Źle jô ale midzë pozdratkã wësmiônëch «módnëch zwãko-usôdzców»³ a nyma ze skopicã uczbowi anarchije móm wëbierac, tej ustanã bezogôdkowo na starnie nëch pierszëch. W nédze [w sprawach szmaczi ni ma dowodzëznë] *de gustibus non est disputandum*.

Ti deje miészaniëwo i nierozeznôwnotë wiérny, chce sã, mô sã rozmiôc [w dobri wierze] *bona fide*, no zjinaczenië midzë sposobã mojéwo zdrzeniô a Ramułowim nie uznôwac i nas obuch razã na jednã grëpã «swojich procemników» szmërgnac, «procemników» *anticipando* temu, że nijak o nym gwësnym nie mëslelë, czej pierszi rôz swojã dbã wëpowiedzelë.

Chcało sã téz, mô sã rozmiôc, nã wiôlgã «inteligentną publikã» dlô se udostac. I tak bëlë rozmajiti wiadny w pismieni, choc od uczbë dosc dalek, a w uczbie mowë czësto nié ustné indiwidua zrëchóné, przez gazétné artiklë dbë procem «naszim procemnikóm» niezgarno ustawic. Tim sã miało, po pierszëmu, uczalã bezwôrnotã poradzonëch dbów «dokôzac» i miało sã, po drëdzëmu, na przedstôwców taczëch dbów miec politicznë pomészlenié. Jeden swojéwo ôrtu (*sui generis*) baro bëlny sposób dzejaniëwo. I tak bëło w leze procemników «naszëch procemników» midzë jinym dokôzywóné:

że Cenôwa⁴ i Hilferding⁵ mają kaszëbiznã czesczimë, rusczimë i «stôrosłowiańszcimë» słowamë przëstrojoné,

że Ramułt mô «panslawistné dbë Rusków ë Czechów» o pochodzenim Kaszëbów przëjãté,

że ten Ramułt miôł le pôrã tidzeniów w Copoce⁶ na lékarzenim bëti i swojé dbë z wiodra schôłpóné,

³ Niem. „modern Lautgesetzler”.

⁴ Domniemania nieprawdziwe, powstałe może m.in. dlatego, że F. Ceynowa stosował pisownię tzw. czeską i pozostawił w rękopisie *Eine kleine Sammlung kaschubischer Wörter, welche eine größere Ähnlichkeit mit der russischen als mit der polnischen Sprache haben*, o czym zob.: H. Popowska-Taborska, *Trzeci zbiór leksyki kaszubskiej Floriana Ceynowy odnaleziony*, [w:] *Nazwy i dialekty Pomorza dawniej i dziś*, Gdańsk 1985, s. 135-141; nie używał tych wyrazów w swoich pismach.

⁵ Rosjanin A.F. Hilferding (1831-1872), autor wymienionej w bibliografii książki (por. też przypis 31), pokłósia miesięcznego pobytu (3-4 dni z Ceynową) w sierpniu 1856 r. na Kaszubach.

⁶ Tj. Sopot. Tak złośliwie insynuował Jan Karłowicz (1836-1903), etnograf i językoznawca, autor *Słownika gwar polskich* (1900-1911), mianowicie w art. *Raz jeszcze o kaszubszczyźnie*. „Wisła”. X, 1896, s. 691; por. też przypis 22.

że ten sóm Ramułt mô le Lindéwo słowôrz odpisóny tak, że jewo docygóny kaszëbsczy słowôrz ze samëch polszëch słów w kaszëbsczim obucym abo z wëmuszony, wëdëdóny ortografije sã sklôdô,

że on Ramułt mô wëczëti rozmajité zwãczy, jaczëch w całoscë ni ma, czësto niepotrzebne zwãczy wënalazlé, pôrã formów wëmëszlony, jaczëch bodôj nijak sã nie nachôdô i tak, na tim s f a l s z o w ó n y m słownym materiale spiarti, nowã «mowã» usadzony.

Ko mogło sã z całą wëgodã takã oskargã i pomëszlenia procem taczëmu człowikowi wëpowiôdac, co ju ni miôł wicy mocë sã barnic i mogło sã o to nie kłopotac, że sã procem tewo ôrtu insynuacëjóm téż jinak nie mdze reagowało jak na uczbowi sposób.

To nôrodné zaslepienie dało jednëmu panowi⁷ orãdz, dac procem mie falszëwé zeswiôdczenie. Tak miôł jô, wezmë na to, «ściësnienie o w ó» trzëmac le za kaszëbskã swojiznã. Pewno że baro chitrô metoda: zëbë prôwdzëwé dokôzë oslabic, oburdliwô sã procemnika bezrozëmna glëpotã.

Jednym słowã to sã i w tim przëpôdku powtôrzëła stôrô, ale wiedno nowô historëjô. To ni muszi sã miec niżôdny uczbowi dbë, zle ona sã rukocë abo niejednym wëuczbionym smierdzochoóm nie mdze widza. Tej sã zare aranżëje gón i bãdã fabrikowóné obmowinë, kocô muzyka z [wołanim: niech zdzinie! *pereat!*⁸ organizowóné, nen gwësny bojkotowóny, zle można i zlińczowóny. Tak to jidze niezalëznëmu w kraju, gdzie rãdzy rukoc, czerowónô przez karno panów.

& 2.

To dotãdka rzekli objôsniwô téż w gwësny dzëlu metodã, jakã wëmëszlajcë «naszëch procemników» mają uzëté. Do charakteristiczi ti metodë dodôwóm jész czile słów.

Zëbë lojalnotã swoich «procemników», cësnionëch wespół na jednã farwnã grëpã, dac w pomëszlenie, obwiniwô sã jich o «*eskamotazã*»⁹, a wic o dzejanié, jaczé nie je z eticznëwo pozdrzãtku zalëcającym sposobã dzejaniëwo.

Jele nie je sã w sztãdze jaczile dokôz rozmiôc, zwie go sã sofistnym i przesadzonym (*naciãganym*).

⁷ Ma tu autor na myśli J. Karłowicza, jego artykuł w „Wiśle” (zob. bibliografia).

⁸ Niem. „Katzenmusik mit P e r e a t t r u f e n”.

⁹ Niem. „Eskamotage”, tj. kuglarstwo, oszustwo.

Niejednym wiesolim wastóm wëdzrzi titel *Słownik jãzyka pomorskiego* (zamiast *Słownik narzecza pomorskiego*) jakno «smiészny». To je pewno swojéwo ôrtu (*sui generis*) smiésznota. Ko dzëwi lëdze smiejã sã ze wszëtczéwo.

Jich uczbowi metodze mô sã z oportunistno-politicznëch leznosców krzëwi czerënk dóny. Mô sã strach, że jak Kaszëbów sã uznô za apartny, z Polôchamë nie zeszlachowóny nôród, to prësczi rząd zwënëguje nen uczbowi dokôz za orãdz, żebë Kaszëbów téz politiczno od Polôchów odłãczëc i jich nié jakno Polôchów, le jakno Kaszëbów... niemczëc. Je to ale czësto nicznô rozwôznôta. Po pierszému, w Prësach nie czerëje sã za Kaszëbamë ani za Polôchamë i niszczi sã bezogôdkowo wszëtko, co nie je niemiecchi, czë po prôwdze ze zwënëgã, to je znôw jinô, ju nié wicy «kaszëbskô» problema. Po drëdzému, przë jistniejącëch leznoscach nawetka nôwikszë starë ni mogã Kaszëbów udostac do te, żebë sã politiczno za «Polôchów» nie uznelë, czëjbë oni to po prôwdze chcelë zrobic. A po trzecëmu - a to je wierã to nôwôzniészë - uczba ni moze bëc podplôcônô i ostac nienacyskônô od wszëtczëch nôrodnëch ë juwernëch prakticznëch leznosców. Czëstô uczba zgrôwô le za prôwdã i za teoretnym uchwëceniã sprawë, chöcbë ne przez niã zwënëgowónë kuńcowë swiãdë sã widzalë abo nie widzalë. Strachoblëwë, niedowiérné i opurtonistné dëchë niech dadzã uczbie pöku.

Żle to tej temu tak je, to muszi sã przede wszëtczim *termini technici*¹⁰ hewo brëkowónë uzgodnic.

A wic co mô sã pod słowã «pölschi» rozmiôc?

Mô sã no słowo w politiczno-dzejowi dbie rozmiôc i go z przödë, wicy nie jistniejącã Pölskã identifikowac? Wierã nié.

Mô sã go w dbie politiczny [lëgotny žëczbie] *pia desideria* te abo ne «partu», a wic w agresywny dbie rozmiôc, wedle czewo moze i lëtwińskô, biôłô- i môłoruskô obënda za pölskã mdze ogłoszonô? Wierã téz nié.

Je temu słowu moze jewo dzysészë czësto politicznë znaczenië do podsëniëniô? Téz nié. Żle kaszëbsczë welownë obëndë z pölsczëwo pozdrzatu nôlëzã do nôpewniészëch, je baro dobrze i moze sã politicznym Polôchóm le pogratulërowac, mô ale z po prôwdze jistniejącymë mownouczbowimë sprawamë nick do uczinku.

Tak tej mô moze lëterackodzejowi pozdrzatk¹¹ w przödk sã wësënac? W całoscë nié.

¹⁰ Tj. naukowy aparat pojęciowy.

¹¹ Niem. „literär-historische Gesichtspunkt”

Le etnografno-lingwistny pozdrzatk je dlô naji wôžny. Mě gôdómě o lëdzach, co po polsku abo po kaszëbsku gôdają.

Przë tim muszi sã mało gwësny i rodzący niedorozmienia wësłów «mowa» niechac, a zastãpic jinym, czësto pewnym, co trzimie sã prôwdë «mownô obëndã» abo «dialektowô zgrupczëna». Wszãdze są taczé mowné obëndë do rozeznaniô, gdzie sã one czims rzesznym od jinëch mownëch obëndów jina-czą. W ti dbie mô sã czësté prawo, wezmë na to, o rezjańszci mowny obëndze¹² gôdac i czej sã tere z taczëch «apartnëch słowiańszcëch mowów» jak «nowo-gorodzko», «mazowiecko», «biôłorusko», «(ślasko) Wasserpolnisch», «ugro-rusko», «czakawsko», «rezjańsko» ëtd. wëszczërzô, tak tej oprzestónie sã przë wiadnym užëcym słowa «mownô obëndã» swojemu rozwołonému¹³ ustawo-wi tegoôrtny wësłów dôwac.

Żebë przë zwanim pojedynczëch, wikszëch mownëch obëndów, od wszëtczëch możlëwëch zmiłkowëch pochwôtów i milnéwo dolmaczeniô uńc, to jô bë chcôł ogłowo užiwóné, politiczno zafarbowóné miona jak serbszci, kroacczi, bosniowi, czôrnogórczci, bulgarzci, macedońszci, polszci ëtd.¹⁴ zastãpic jinyma, neutralnyma *termini technici*, szpecjalno usadzonymë (jak iliro-słowiańszci, dakosłowiańszci, lechicczci ë juwerné). Tak téz užiwóm miona «polszci» wikszim dzëlã w cëznikach, žebë pokôzac, że ono z politiczną ë lëterackã polaszëznã le postrzëdnã mô parłãcz. Ono może téz w mowouczbie bëc dëbelt užëté, to znaczi we wãższim i szerszim znaczenim.

Koždã razã wësłów «pomorzko m o w a» abo «kaszëbsko m o w a» dôwô przëczëniã złëgo rozmiëniô, a jô chcã jã wiedno «kaszëbską mownã obëndã» abo «kaszëbską mownã zgrupczëną» zastãpic.

Tã całã kaszëbską mownã obëndã nie je do przërównaniô z polską lëterackã mowã, le z całownã polską mownã obëndã, ze zamkłosã wszëtczëch polszcëch dialektowëch znank. Równak temu, że felëje dokładnéwo podszuku wszëtczëch polszcëch dialektów, nie je to jesz timczasã možno.

Żebë ale dostac prôwdzëwi obrôz apartnëch kaszëbszcëch swojiznów, muszi sã prawie apartné gôdczi ti mowny obëndë wyc pod rozwôgã, tak tej nôdali odeszli od polszci mowny obëndë. Midzë tim nalëze sã réga przëndze-

¹² J. Baudouin de Courtenay badał m.in. mowę tzw. rezjańską (dialektu słoweńskie-go), czyli Rezów we Włoszech; notabene artykuły jego na ten temat znał i cytował S. Ramułt.

¹³ Niem. guten Laune 'dobry nastrój, humor'.

¹⁴ W oryg.: „u.s.w. andere”.

niowëch dialektów, to znaczy taczëch, jaczi prôwdac na ogle jesz są kaszëbsczë, ale polsczëmu mownëmu ôrtowi ju zacht krodzy.

Przë przërównywanim kaszëbsczi i polsczi mowny obëndë muszi sã przede wszëtczim le dzysészë dialektowi ustów uwôzac, bez braniô w rechunk ju dôwno zadżinionëwu ustawu «polsczi mowë». Tak bëłë jesz, wezmë na to, w dzejowim czãdze polsczi mowë «mitczi» *t', d', r* na ogle tak, jak tere w rusczim gôdóny, nie wëchôdô ale z tewo w całoscë jakôs krotszô krewnota polsczëwo z ruszczim. Tak samo mia bezogôdkowo na z przôdë «polskô mowa» niejedne jesz dzys w kaszëbiznie miëwny swojiznë (wielënowô alternacëjô samozwãkowô¹⁵ w czasnikowi fleksëji, nominatiwë *wróbl, datk ë* juwernë; alternacëjô od *u, i, (y)*, jakno «długostãpiëniowë» samozwãczy, z «krótkostãpiëniowimë» *e*-ôrtnymë samozwãkamë ë jiny przë przërównanim terniészëwo ustawu nëch dwuch mownëch obëndów, muszi sã no wszëtko ostawic na ustronie. Jak sã nôprzôd uprawi z przërównanim dzysészëwo stanu, może sã i nawetka trzeba dowsladë przëzdrzec i na spodlim pomnikowëch pismión abo czësto szpekulatiwno, zrekonstruërowac leżnotë z przôdë.

Żle sã przë tim z etimologowo niejasnymë i le przez niemiecczëch kronikarzów abo mãtrëcznëch pisarków uchowónymë przezwëskamë bãdże operërowało, mdze sã bezkriticzno sprôwiało. Ni muszi, mô sã rozmiôc, taczë żądanië dlô gwësnëch badërow bęc obrzesznë.

Juverno mogã sã milec, czëj jô so pozwôlóm dokôzowac, że czëj sã o jaczis «f a l s z ë w i analogiji» gôdô, nie uznôwô sã w całoscë psychicznëwu żëcô mowë.

Czëj nié le gazëtny pisarkowie, ale téz po prôwdze uczali, po prôwdze badërowie mowë zgorzëlë sã przez nié le samëwo Ramuła¹⁶, ale i Mikkolã¹⁷, Bronischa¹⁸, Lorentza¹⁹ ëtd. užëtima transkriptowima znakama i prawie w

¹⁵ Niem. *quantitative Vokalalternation*.

¹⁶ Stefan Ramuła (1859-1913), Małopolanin, student A. Kaliny, badacz kaszubszczyzny, autor *Słownika* z 1893 r. (zob. bibliografia), w którego wstëpie teoretycznie uzasadnił pragmatyczne rozwiãzania F. Ceynowy dotyczãce statusu kaszubszczyzny; cz. II *Słownika* ukazała sië w 1993 r. w oprac. H. Horodyskiej.

¹⁷ Józef Mikkola (1866-1946), jëzykoznawca fiński, m.in. badał kaszubszczyznë w Klukach i Wielkiej Gardnie, na podstawie czego powstały jego prace (zob. bibliografia).

¹⁸ Gotthelf Bronisch (ur. 1868-?), Łużyczanin, uczeń A. Leskiena; badał przede wszystkim północną kaszubszczyznë (zob. bibliografia).

¹⁹ Friedrich Lorentz (1870-1937), jëzykoznawca niem., uczeń A. Leskiena, od 1896 r. do końca życia zajmował sië kaszubszczyznã.

tëch znakach nen kuńsztowny sposób scëznieniô kaszëbiznë w uprocemnieniu do polaszëznë uzdrzelë, tej mają, po pierszëmu, zabëti, że juwerné transkriptomé znaczy bëłë téż uzëté przë pismieniowim oddôwku wszëtczëch czësto polszëch dialektów, a po drëdzëmu, mają oni pokôzónë swojã całownã niemoznotã abstraktowëwo mësleniô, a bez abstraktowëwo mësleniô je kozdô uczba niemozëbno. Nimo to muszi sã przëznac, że dëcht nié baro z ny apartny wielotë nëch wszëtczëch wokalnëch znaków, jaczé są w dokôzach rozmajitëch badérów (jak Ramuła, Bronischa, Mikkolë, Lorentza) moze so jasno przedstawic jich wësłów. Le gołô nomenklatura («otemklé gardlané e», «otemklé zmitczoné e», «gardlano-zmitczoné e», «zwãzono-zamklé e» ëtd. ëtd.) wiele nama nie pomoze, a spiercé sã na Siewersu²⁰ téż mało. Po uwôzonym przëstuderowanim jedny taczi jôdny kartë je sã zwiksza tak mądri jak przôdë. Mô sã w oczach lëterë, a w głowie le niejasny i niepewny pochwôt o jich wëmowie. Takã zmiérno opisowã metodã²¹ przez niejedne uwszedzioné pozdrzaczci ożëwic nikomu bë nie zaszkozdëło. W nédze muszã przëznac, że to je apartno cãzczé nadanié. Më muszimë wszëtczim tim badéróm za jich grãdã robotã le wdzãczny bëc, a nie jic szlachã nëch panów, co no zgrôwelë Ramuła wësmiôc ë ponizëc²².

& 3.

Niejedne polaszëznie ë kaszëbiznie r z e s z n é s w o j i z n ë.

1. Stôrë «zmitczenié» abo palatalizacëjô (strzëdnolingualizacëjô) wszëtczëch, nié le tilnojãzëkowëch (gardlanëch), konzonantów przed wszëtczimë mitczimë sonantamë²³. Ten przôdë zjiscony proces bëł Kaszëbo-Polôchóm z całą słowiańskã nordã rzeszny.

²⁰ Edward Sievers (1850-1932), germanista i fonetyk w Lipsku; u niego m.in. studiował K. Nitsch (por. przypis 32).

²¹ Niem. „tötend deskriptive Methode”.

²² Chodziło m.in. o J. Karłowicza (por. przypis 6). Tło i meritum sprawy przypomniał S. Urbańczyk, *Dramat Stefana Ramuła*, w: *Całe życie pod urokiem mowy kaszubskiej*, red. H. Horodyska, Warszawa 1995, s. 45-55, gdzie m.in. cytaty z listu Ramuła (s. 51): „W słowniku moim zanotowałem parokrotnie, że rzeczowniki rodzaju nijakiego odmieniają się na wzór przymiotnika... Prof. BdC uznał to za jedną z cech odróżniających obszar języka pomorskiego od polskiego”, o czym Karłowicz: „[...] bałamuctwo to puścił w obieg S. Ramułt, i tylko dziwić się można, jak pospiesznie i niekrytycznie p. Baudouin utworzył z niego prawo ogólne [...]”.

²³ Tj. samogłoskami przednimi.

2. Dalszi rozwij (degeneracjô) przez sonantowi (samozwãkowi) cësk palatalnëch przednojãzëkowëch *ś ź t' d'*, choc pózni na obuch plónach (na kaszëbsczim *ë* na polsczim) wzał jiny czerënk. We wieczór od polsczi mowny obëndë dôwô sã juwerny dzejowo-fonetny proces kol łuzëcczëch Sorbów, a w porënkù znów kol Biôłorusków i gwësnych dzelów pôlniowi conë wiôlgorusëznë w zemklim znacënkù tewo słowa nalezc.

3. Rzeszny kaszëbsko-polsczi z czesczim, w uprocemnienim z jedny starnë do sorbsczëwo, z jiny starnë do połabiznë *ë* słowaczëznë, je dalszi rozwij ju piérwi zmitczonëwo *ř* na *ř*

4. Kaszëbsko-polsczi dalszi rozwij prasłowiańszëwo *r* na *ar* (*trt* na *tart*) powtôrzo sã, ale tak po prôwdze rzec, le na oko, w dôlnoluzëcczi sorbiznie.

5. Namienienia prasłowiańszëwo *tert* i *tolt* sã w połabsko-kaszëbsko-polsczim z całą łuzëcko-sorbską mowną obëndą rzesznë, nie zdrzacë na jiny dzejowo-fonetny proces krzëżëjącëch sã zjawiszczów.

6. Utrzymanie i dalszi apartny rozwij prasłowiańszëch nosowëch zwãków je rzeszny dlô całi «lechiczi» (połabsko-kaszëbsko-polsczi) mowny obëndë, choc na kôzdi z tich obëndów nijaczë apartné odëndzëznë i samousztôlcëznë dadzą sã widzec.

7. Cësk ustawu slôdëstojącëch konzonantów (z jedny starnë «cwiardëch» przednojãzëkowëch abo «zãbowëch» z jiny starnë całëwo zbiegu) na szczëpiznã prasłowiańszëch sonantów *e* (= *e* | *o*), *ě* (= *e* | *a*), *r'* (= *ir* | *ar*), *tr't* (= *tirt* | *tart*) je na *t e n ô r t l e* kaszëbsczi i w polsczi mowny obëndze do widzeniô. Cos juwernëwo powtôrzo sã z jedny starnë we wiôlgorusczim i w nônowszim czãdze mownëwo zëcëwo w bulgarczim, z jiny starnë w łuzëcko-sorbsczim *ë* czesczim, ale to sã *tã* abo fonetné leżnotë, abo zmieniającë sã fonemë (zwãczi), abo *ôrt* i sposób dalszëch rozwijów, ale w nédze i jedno, i no drëdżi jinë od kaszëbsko-polsczëwo. Ale i hewo nie dadzą sã apartné kaszëbsczë zjinaczenia z apartno polsczimë na niżôden sposób zeszlachowac. Jak më bãdzemë zare widzelë, tikô to sã przede wszëtczim prasłowiańszczi sonantë *r'* (*tr't*), a okoma te poddôł sã w kaszëbiznie, w uprocemnienim do polaszëznë, prasłowiańszczi nosowi zwãk *ã* juwerny szczëpiznie pod cëskã tëch samëch fonetnëch leżnot.

Czej sã okoma te w «łómiznie» *i* (*y*) przed *r* na *ie* (*e*) gwësna zgôdnotã kaszëbiznë z polaszëznã téz jesz w późniëszëch zjawiszczach chce widzec, to jô temu ni mogã przëstojec. Po piërszëmu, nie je hewo tak pozwônô «łómi-zna» całi mowny obëndze swójnô, niejedne tak samo polsczi jak i kaszëbsczi dialektë ji ni mają, a po drëdzëmu, je to wszednolëdzkô we wiele jinëch mo-

wach (np. w łącznie, w gócczim ě jiněch) powtórznô fonetnô tendencjô, tak tej dlô charakteristiczi krewněch mowněch oběndów o podleznym znaczenku. Jeleżno niech mie je wolno spētac: Docze mô sã ta fonetnô zjinaka «łómizną» zwac? Co sã przē tim «złómiło»?

& 4.

Niejedne zmianě, jaczé dlô dokôzaniô apartnéwo môla kaszëbizně do polaszëzně, abo słowińcëzně do kaszëbizně mdą uzētē, ni mogą na nizóden ôrt miec taczi wórtnotē przē charakteristicze ě klasyfikacjēi wikszëch mowněch oběndów. Do nich slěchają midzē jinymě:

Rozszlachowaniē abo nierozszlachowaniē *l ě ł*, dalszē prowadzeniē *ł*, czē jakno *ł*, czē jakno *u* (*w*), czē w nédze jakno *l*;

Rozszlachowaniē bilabialnéwo *u* (*w*) abo półzwăku *u* i lëpnózăbny spirantē *v*;

«Diftongowizna» abo niediftongowizna «prasłowiańszcëwo *o* po gardlaněch ě lëpněch»;

Przechada abo nieprzechada «zmitczonéwo» (strzédnojăzëkowo skomplikowónéwo) *v' w j*;

Przechada abo nieprzechada nagłosē *ra-* w *re-*;

Rozwij abo nierozwij przedkonzonantowéwo *rs* w *ř*;

Nazalizacjô samowăków pod cëskă slôdëstojăcëch abo przédnostojăcëch nosowëch konzonatów;

Nawetka zastapieniē piérwnéwo *g* przez kluzylné *g*, przez spirantă *ʔ*, czē téż na kuńc przez «aspiracjă» *h*.

Wikszzi dzěl pozwónëch swojiznów może midzē sobă jinaczëc niē le małoznaczeniowé mownoôtrné gôdci²⁴, ale i pojedyncznē wsē w obrëmienim te saméwo dialektē. Jô le sã mogă na rezjańszci mowny oběndze zeprzëc. Jo, jesz wicy, niejedne z tēch jinaczăcëch znank (jak, wezmě, *w* abo *u* miast *ł*, dwalëpné *w* abo zăbowolëpné *v*) wëchôdają jakno czësto cos indywidualnéwo we wëmowie pojedyncznëch familějów ě lëdzy.

Znów jinē od nëch bodôj «głăbok sygajăcëch» dialektowëch charakteristików zanôlégają może le na jaczis ortografny niedokładnoscē abo na jaczëch jinëch sposobach graficzno-fonetny asocjacjēi. Graficznē zjinaczeniē może sã z jakăś fonetną równotă wiôlgă juwernotă zëńc. Tak, wezmě na to: *čć čc* procem *tć tc*; *ksundz* naprocem do *ksunz* abo *ksuns*; *str zdr* procem *sr zr* ëtd.

²⁴ Niem. mundartliche Varietäten 'narzecza'

Co sã hewo tëch slédnëch przëpòdków tikò w ôrce *nts ndz* zamiast *ns nz*, *str zdr ndr* zamiast *sr zr nr* ë juwernëch, tak sã to na ogle lëdczé tendencëje, co zamańwsze tamsam sã mogą pokôzowac i z dialektologijã w ostri dbie tewo słowa le w postrzédnym zrzeszëнку stoją.

Tej wszëtczé ne zurzminë zwãków²⁵, co pochodzą od sonantnëch *r l* jakno jich prostëch dzejowëch przëdników, mają dlò zeszlachowny charakteristyczi pojedynczëch wikszëch dialektowëch obëndów le podleżny znacënk. Sonanticznë *r l* sã tak zmianowé i lëbé fonetny wiôlgoscë, że w nômiészëch mownëch gòdkach: *ar är er, år, or ur* jakno dzejowi nastãpniczi od *r*; *ir er* jakno dzejowe posobniczi od *r'*; *el äł al ol äł* jakno dzejowi posobniczi od *l*; *el* jakno dzejowi nastãpniczi od *l'* - mogą sã zmiëniac. To może sã choc le na slowënskã abo reżjańskã mownã obëndã powołac, zëbë nã wiôlgã lëbotã i zmianowosc taczëch fonemów przë dialektowi szczëpiznie pokôzac.

Tak samo utrzymanië abo nieutrzymanië nosowëch samozwãków ni mô wiôldzëwo znaczeniëwo, czëj sã pomëśli, że na przëmiar dzysdnia téż w czësto polszëch mownëch obëndach dô dialektë bez nosowëch zwãków. Wiele wôżniészë je dalszë sztòlcenië sã wzôjnéwo ustawieniò dzejowëch posobników dwuch prasłowiańszëch nosowëch samozwãków, jak téż ustawieniò midzë timë posobnikamë prasłowiańszëch nosowëch samozwãków i posobnikamë jinëch, czësto gãbnëch prasłowiańszëch samozwãków.

Nawetka procemku wszëtczim staróm niejednëch podszukôczów, że nie do zmòlczeniò, nie do zapiercò, le stòjno jawernota je, że dosc wiôldzëmu dzëlowi pomorzcziczi abo kaszëbscziczi mowny obëndze konzonant *z* zamiast *z* (*dz*) jakno dzejowi posobnik *z* jedny starnë prasłowiańszëwo *z* (*dz*) ze zmitczonëwo *g*, *z* jiny starnë prasłowiańszëwo *dj* je uswojony - ni możemë kłasc nizòdny apartny wòdżi. Zadżinienië nagłosowëwo kluzylnéwo elementu w zwãcznëch konzonantnëch diftongach stówò sã tak letko, że przë zeszlachowny charakteristice wikszëch dialektowëch obëndów nizòdnéwo głãbokchwòtnëwo znacëнку miec ni może. Sygnie pokôzanië na wieczórne dzële serbo-kroaccziczi obëndë, gdzie *j* nachòdò sã w môł *dj* (*đ ħ*). Juwerno rozwij *l* («mitcziczi» *l*) w *j* (jak w niejednëch dzëlach slowënszczi ë serbo-kroaccziczi mowny obëndze), przechada wëgłosowëwo *-m* w *-n* (wieczórno *cona* slowënszczi ë serbo-kroaccziczi mowny obëndë), polskã nordã charakterizërnny posobniczi spalatalizowónëch («zmitczonëch») lëpnëch *p' b' v' m'* przez *ps bz ź, n* ëtd. ni mają dlò dialektologiji wikszëch mownëch obëndów dëcht za wiôldzëwo znaczeniò.

²⁵ Niem. verschiedenartigen Phonemenkomplexe (Lautkomplexe).

Jele sã ale sami sprawie chce przékowac ze wskôzã na to, że przëpôdci ze z nijak nie wëapartniwają wëstãpieniów *dz* w tãch samëch dialektach, to możemë odpowiedzec hewo tak:

1. w przëpôdkach jaczis alternacëji formów ze z i nëch z *z* (*dz*) je każdã razã jaczis psychiczno zastrzegłi nowi usôdzk (morfologicznô asymilacëjô abo cësk «analogije») można;

2. abo téz przë nëch w tim przëpôdku czësto izolowónëch słowach je przëwleczëna abo pozëczk *z* (*dz*) z cëzëch mownëch obëndów wespól z ca-
limë słowamë można.

Dokôzywô sã, że z zamiast *z* (*dz*) je téz w czësto polszëch dialektach do nalëzeniô; le wej spiarłë sã ten cël szczëniający dokôzë na jaczis apartny meto-
dze, jakô czësto rozmajité zjawiszczã bezrozeznownô na jednã grëpã razã zdrzu-
cywô. Żądanié, że «czej z bë bëło no po prôwdze kaszëbsczï, jak to sã z *barzo*,
cëzy - *cëzo* swiadëje, to më bë mielë téz *zesãc* - *zesi,c* za *dziesięc* zamiast
dzesãc - *dzesi,c* etc. do spodzëwaniô, nie je można, bo *z'* (*dź*) w *dziesięc* z
czësto jinëwo, w swojï palatalizacëji z wiele późniëszëwo dzejowëwo pokônu
pochôdô.

Na ostatk rozmajité morfologowé, przez dzejanié tak pozwóné «analogi-
jã» zastrzegłë zjinaczenia, jak na przëmiar wërównanié nominatiwu *datk*, *kupc...*
z pniama jinëch przëpôdków; dat. s. m. na *-oju*; zjinaczenié czasnika na *-uje* i
ne na *-aje* abo téz *-aja*, i wiele jinëch - przë porównôwny dialektowi charakte-
ristice wikszëch mownëch obëndów mogą miec le podleżny znaczenk.

& 5.

B u t n o w é, przez prostë dozdrzenié i na nim spiarłë induktiwnë swiadë,
letko do zwënëgowanié z j i n a c z e n i a m i d z ë k a s z ë b s c z i m z p
o l s c z i m m o w n y m t i p ă:

W kaszëbiznie mómë wiele w i k s z ą b o k a d o s c samozwãkowi
ceniowatoscë (Vokalschattierungen) w parce z rozmajitoôrtną akcentowizną,
z rozmajitoôrtną wielëną samozwãków, z mni wôrtno rozwitã wielënowo-zortną
alternacëjã i z mocniëszã nalëizną konzonantëznë na sonantëznã²⁶.

To dô téz w kaszëbsczï mowny obëndze p s y c h i c z n o e g z ë s t é r n
ô i m o r f o l o g o w o s c z ë n i o n ô a p a r t n o s c s a m o z w ă k o w i
a b o s o n a n t o w i d ł u d ż ë z n ë; to dô tam krótczë, pôldłudzë, dłudzë ë

²⁶ Tj. konsonantyzmu na wokalizm.

naddłudżë samozwãczi. Pewno są jész szlachë rozmajiti dładżëznë samozwãków téż w niejednëch polsczëch gôdkach, ale dalek nié w tak wësoczi miarze.

Ne w rozmajito ôrtny akcentowiznie obznôjmiwón é zjinaczënë rësznotë gôrdzelë egzëstérëją w kaszëbiznie téż psychiczno i mdą dlô morfologowëch célów zwënëgowóny. Mô sã rozmiôc, że muszą taczé akcentowé zjinaczënë na wielëną ë wôrtnotã samozwãków miec swój cësk.

W tim przëpôdku jinaczi sã kaszëbsczé pôłnié od kaszëbsczi nordë. Żle w tim slédnym bogato sã rozwinãłë zjinaczënë rësznotë gôrdzelë i co z tim je zreszoné mô nalazłë swoje całowné užécé, przëkrodzywô sã kaszëbsczé pôłnié do polsczi mowny obëndë bez morfologowo rësznëwo akcentu i bez jinëch szczëniônëch nã swojizną wëstãpownëch zjawiszczów.

Do wprzódk rzekłëwo dołącziwają sã zemkło zjinaczënë w obrëmienim alternacëji samozwãków («Vokalablaut»). Ten kwalitëtny «przegłos» w kaszëbiznie ze swoimë «mitczimë stãpiëniãmë» i «cwiardimë stãpiëniãmë» (terminologijô Lorentza) powtôrzô sã téż w polaszëznie, choc w kaszëbsczim on gwës je mocniëszë wicy starnowi. Ten «wielënowiprzegłos» ze swoimë krótko- ë długostãpiëniowimë samozwãkamë mô równy objim we wszëtczëch kaszëbsczëch dialektach (rzeszno ze słowińcëzną), czëj on w polaszëznie je bezogôdkowo słabszi. A o nym le kaszëbiznie (wespól ze słowińcëzną) swójnym «akcentowim przegłosu» ze swoim «raznym i słabim» stãpiëniã ni ma w polsczi mowny obëndze ani zmiônczi.

& 6.

Jinosc w bokadoscë słówi w sposobie usôdzani słów nie je tak wôżnô²⁷.

Tak bëłë, wezmë, obum obëndóm, polsczi jak i pomorzëczi (kaszëbsczi), dwa sufiksë: *-isko* i *-iszczë*, w juwerny funkcëji swójne (przôdë pewno rozjinaczoné). W nédze dostôł w polsczim sufiks *-isko*, w pomorzëczim ale sufiks *-iszczë* zwiksza w całoscë gôrà. Za to ne podniosłë protestë mają znanczi apartny bezkriticznôtë.

Zamionowo-przëdôwnikowi kunôszk gen. s. m. n. *-ovo -evo* abo *-ova -eva* z dalszima modifikacjama, potikómë dëcht le w pomorzëczi (kaszëbsczi) mowny

²⁷ W maszynopisie tłum.: wôżné.

obédnje. Przë tim panëje no zwëczajné zakuńcznië *-ogo -ego*, można że z polsczi mowny obédně przëszlë. Ta morfologowô znanka je każdą razą dlô dialektowo rozeznôwny charakteristiczi podleżnéwo znacženku.

Czej sã w stôropolsczim niejedne «kaszëbsczë» słowa nalôżô, tej może sã téż w tim samym stôropolsczim ruszczë, sorbsczë ë jinë słowa nalezc. Na ostatku «nalôżanië słów» na «krewną parlãcz» dwuch mownëch obédńów w całoscë nick nie dokôzywô.

Czej sã w nédze dokôzywô, że «całownô leksyka, syntaks, całi sposób formów kaszëbiznë, tak dalek (pierszë dwa) jak nie sã niemiecczë, sã polszczë abo polszczë sadzą w przódk», tak mogłobë sã czësto na opak rzec: «Całownô leksyka, syntaks, całi sposób formów polaszëznë, źle nie sã niemiecczë, sã kaszëbsczë abo kaszëbsczë w przódk sadzą». Kol te je do nadcziidnieniô, że z nã juwertotã kaszëbsczzi ë polsczi słowiznë, kaszëbsczëwo ë polszczëwo syntaksu, kaszëbsczzi ë polsczi bogacëznë formów nie wëzdrzi tak letko, jak to sã niejednym apodiktycznym i nieomilno ustawionym uczalim wëdôwô.

& 7.

We wiele przëpôdkach sã na obuch mownëch obédńach, na pomorzczim (kaszëbsczim) ë na polsczim, t e s a m e z g r ô w ë do widzeniô, ale

1. abo w rozmajitim objimie i dzejący z rozmajitã mocã, a w i c w r o z m a j i t i m g r a d z e n ë c h z g r ô w ó w ;

2. abo skomplikowónë przez j i n ą c h r o n o l o g o w ą r é ż n o t ă dzejowo-fonetnéwo procesu;

3. abo w nédze wzyç w rechunk r o z m a j i t é e t n i c z n é n a m i k l ë n ë w przódë czasach, przë czim téż nôtërnë namiklënë, jinosc morzczëwo sztrãdë a lãdzczzi kopnie ë juwertny sã przënômi na ogle do przëjimniãcëwo.

& 8.

1. Më chcemë nôprzód r ó w n é z g r ô w ë r o z m a j i t é w o s t ă p i é n i a obgôdac, przë czim sã «polszczë» tendence prawie w kaszëbiznie mocni ë wczasni rozwinãlë i szlë dali, tak rzec, bëlë przesadzonë tak, że Kaszëbi okôzelë sã [barzi polsczi jak sami Polôsze] *plus polonais que les Polonais memes*.

1. Jesz dali j i d z o n ô z u r z m i n a k o n z o n a n t ó w i w i k s z ô wielëna rozmajitoôtrněch konzonatowëch zgrupczënow.

2. Jesz m o c n i é s z i n a d Ź i b d o s t r z é d n o j ă z ě k o w é w o (palatalnéwo) s t a n o w i s z c z a przë usôdzanim samozwãków, i m o c n i

rozwité p s y c h i c z n é w s e c z ě c é do wszëtczëch, przë tim hewo umôlenim powstównëch samozwãkowëch odewstałosców: *e*-ôrtné samozwãczy za *u*, *i* (*y*), *a*; *ö*-ortné i *ü*-ôrtné samozwãczy za *o*, *u*, *a*; alternacëje rozmajitëch *i*- i *e*-samozwãków ëtd.

3. Ne, na skutk palatalizacëji (*Mittellinguualisation*) powst a ł é z m i a n ě k o n z o n a n t ó w s ą d a l i j i d z o n é i j e n a s z ł ě w t i m c z e r ě n k u w i c y d e g e n e r o w n ě c h p r o c e s ó w . H e w o t u s ą d o r e c h o w a n i ó :

a) *s z c dz* jakno dzejowé posobniczi, przez cësk palatalnëch sonantów, zmitczonëch konzonatów *ś ź t d* (polsczi *ś ź ć dź*);

b) to ju wëszci pozwóné osłabienié *z* (*dz z dj i g'*) w *z*, przë czim *c* (*ts z tj i k'*) mdze utrzmóné;

c) bezwëjimkowé «zmitczenié» przed dzejowima posobnikama prasłow. *y* (*ы*) i przed drëgomôlowo rozwitimë *e*-ôrtnyma samozwãkamë nié le tilnëch konzonatów *k g*, ale téz spirantë *x* (*ch*);

d) dalszô degeneracëjô tëch «zmitczonëch» (palatalnëch²⁸) *k' g' ch'* w stronã do *ć dź i c dź ś*, ôs dalszô degeneracëjô «zmitczonëch» *p' f'* w stronã do *pś fś i pš fš* (kol *Bëłóków*), przez co kaszëbskô mownô obëndã przëkrodczywô sã do dialektów polsczi nordë;

e) posobniëszci prasłowiańsczi formë *tr^ht* (ze szlabizowo usadzeniowim palatalnym *r*), jaczi na *t'art* (→ *tsart*) a nié *tart* jakno przechódny stãpiën wskôzywają. To dokôzywô koždã razã wiôlgã starosc ti palatalizacëji w pomorzci (kaszëbsczi) mowny obëndze, przednojãzëkowé (zãbné) i lëpné konzonantë bëłë pod cëskã slôdëstojącëch (palatalnëch) sonantów *e* i *r^h* jakno indywidualné (nié le kombinowóny) strëdnojãzëkowé (palatalné) kol mownëch przodków Pomorënków (Kaszëbów) wczasni, jak kol mownëch przodków jistnëch Polôchów.

Co sã tikô dalszëwo rozwicëwo powtôrzno zmitczonëch *k' g' ch'* w stronã do *ć z' ś i c z' ś*, to wedle mojéwo pozdrzatku jewo wôżnota jakno dialektowô charakteristika kaszëbsczi mowny obëndë, w uprocemnienim do polsczi, je le relatiwnô. Ko to powtôrzô sã cos juwernëwo, czësto apart od jaczis krotszi krewnotë, w niejednëch sloweńsczëch dialektach, w niejednëch gôdkach balkańsczëwo pólostrowa, w niejednëch wiôlgoruszczëch gôdkowëch apartnoscach ëtd. Juwernëwo ôrtu je téz dalszi rozwij spalatalizowónëch lëpnëch u «Bëłóków» i w niejednëch nocnopolsczëch gôdkach ëtd. Ale, jak to z prôwdã

²⁸ W oryginale nadto nie przetłum. niem.: mittellinguualen, tj. średniowojęzykowe, miekkie

przez Jagića bëło rzekłé, no ogłowé rozkoscérzenié sã ti swojizně prawie w połabszczim ë w pomorzczim (kaszëbszczim) nie pozwoliwô na to, żebë bëła przë dialektowim przërównywanim charakteristiczi kaszëbsczi i polsczi mowny obëndë ostawionô bez bôczënkù.

& 9.

4. Cësk ustawu konzonantëznë na usztôłcenié sã s
onantëznë (wokalëznë)

a) odpalatalizowanié samozwãków przez cësk slô
dë stojącëch przednojãzëkowëch (zãbnëch) konzonantó
w je w całi lechiczi (połabsko-kaszëbsko-polsczi) mowny obëndze przë dze-
jowëch posobnikach prasłowiańszëwo $e (= a)$ i $r' (= ar)$ na dosc równy spo-
sób doszli do skutku. Okoma te je $e \rightarrow o$ w taczëch leznoscach le polaszëznie
ë kaszëbiznie swójny. Tak wic dalek tej muszi sã te dwie mowné obëndë iden-
tyfikowac. W zjinaczeniim do polaszëznë je za to na dwuch jinëch lechicczëch
mownëch obëndach, w połabiznie ë w kaszëbiznie, odpalatalizowanié no-
sowëwo samozwãku $\tilde{a} (\rightarrow Q, q)$ do zaznaczeniô.

b) Nen przëbôcziwający ruszci dzejowo-fonetny proces $el \rightarrow ol$ ($telt \rightarrow$
 $tołt$), w uprocemnienim do polaszëznë, dokonôł sã w połabszczim wespól z
kaszëbszczim. Z tim stoi téz wespól no swójné połabiznie ë kaszëbiznie piérwné
odpalatalizowanié sonante $l' (\rightarrow l \rightarrow \acute{l}, ol)$. W nônowszim rozwijnym czãdżë
kaszëbizně merkô sã juwerny modifikowóny cësk l na przed nim stojącë a ë
juwerny.

c) Nen, jak Mikkola z prôwdã nadczydô, przëbôcziwający czesczi dalszi r
o z w i j d z e j o w ë c h p o s o b n i k ó w p r a s ł o w i a ń s z ë w o \tilde{a} , jaczi
przed przednojãzëkowima i w nagłosu poddôł sã odpalatalizowani, ale przed
wszëtczimë jinymë konzonantamë sã (wedle udati Lorentzowi docydzï) w
stronã do i zwãżëło i na kuńc jednym czësto zãbnym samozwãkã, z rëdżi $i-e$
ostało.

d) Jesz wicy, jak u slôdëstojącëch konzonatów, widzy sã w kaszëbiznie
szerszi objim i mocniëszï stãpiën intensywnotë w obrëmienim cësku pr z
é d n o s t o j ą c ë c h k o n z o n a n t ó w n a z o r t n é (to znaczy rëmno
wielënowé) u s z t ô ł c e n i é s l ô d ë s t o j ą c ë c h s o n a n t ó w, jak to
prawie w polaszëznie sã dzeje. W polaszëznie je przede wszëtczim cësk zjina-
czeniëwo midzë nié le slôdëstojącëma, ale i przëdnostojącëma przednojãzëko-
wyma (zãbnyma) z jedny starnë, a jinyma régama konzonatów z jiny starnë,
na rozmaiti dalszi rozwij i usztôłcenié nôstãpników prasłowiańszëwo l' (we-

spół z *l*), a może téż *r* do zaznaczeniô; tej dialektowé *ra-* → *re-*; nie zdrzacë na czësto lëdzkogłosowé, psychiczno nie doznóné, a temu nie jistniejącé szczëpizné *i* i *e* wedle ustawu przëdnostojącëch konzonantów. W kaszëbiznie jô le mogã pozvac nen w tak wiele słowach do widzeniô cësk przëdnostojącëch lëpnëch i tilnojãzëkowëch («gardlanëch») na diftongowo zafarbowóné slôdë stojącë *o* (z jaczim w lëzyńsczim dialekcë téż paralelnô diftongowizna ne *o* po przãdnójãzëkowëch abo «zãbnëch» sã rzeszi), tej szczëpizna nëch *i* | *e*-samozwãków, zasztrzegłô przez nôtërã przëdnostojącëch konzonantów *ë* juwerny, zëbë jaczis szerszi objim i mocniëszï stãpién intensywnotë ti namiklënë dac do rozmieniô.

& 10.

5. «Rozwij nowëch wielënowo-wôrtnech leznot» w b r ë m i e n i m s a m o z w ã k ó w, przënômi na ogle, je w kaszëbiznie i w polaszëznie równy, choc on sã *mutatis mutandis* téż w sorbsczim, czechosłowacczim, môłorusczim, sloweńsczim i nawetka w serbo-kroacczim powtôrzô.

Przë tim je pozwa «wôrtny» w dbie «rëmno-wielënowi» w jinace od «dérowno-wielënowi» do rozmieniô. Ale no «rëmno-wielënowi» może abo w jaczim jinym umôlenim wëmowë, abo w jaczims rozmajitim zwãzeniowim stãpiëni gãbny otemklënë, abo na kuńc w rozmajitëch napiãtoscach dzejącëch mownëch dzélów cała jistniec.

Jô móm le dëcht prawie nadczidlë, że ten «rozwij wielënowo-wôrtnech leznot» w kaszëbiznie i w polaszëznie, je na ogle równy, ale jewo zjiscenié w obuch obëndach wëpôdô jinaczi. Tak polskô mownô obënda mô w swoji całowiznie jesz hewo teôrtny alternacëje do pokôzaniô:

0 (nul): $e = o : \bar{o}(\acute{o}) = e : \bar{e}(\acute{e}) = a : \bar{a}(\acute{a}) = e : a$.

W kaszëbiznie dochôdajã jesz taczi hewo alternacëje: $e : i(y) = e : u$ (przë czim jô z *e* i *i* le *e*- i *i*-ôrtné samozwãczi w całoscë oznôczóm, bez zapuszczanié sã w subtelnotë ë drobizné wëmowë).

Je można, że te alternacëje jistniałë przôdë téż w polaszëznie, ale sã one tej dzysdnia czësto zdżinioné. To nie je téż do zapiercëwo, że polskô mownô obënda, a przënômi polskô ogłowô mowa (lëterackô mowa) te alternacëje wiedno wicy niechô: wãszczë («udżibłë», «uchëłë») á ju wicy jak sto lat ni mô nizôdnëwo prawa nasziństwa. Niedôwno stało sã to samo z *é*: nôprzôd zaniedbóné, bëło na kuńc czësto na ustronã usënioné. W polsczi lëteracczi mowie trzimã sã jesz dwie teôrtne alternacëje: $o | \acute{o}(u)$ i $\bar{a} | q$. To może wic bëc dalszë prowadzenié wczasnëszï unifikatorzczi zgrôwë, jakô nonejszim alternacëjom

i | e, u | e da zadżinać. Że sã ne wszęcżé alternacëje na kaszëbsczi obéńdze rozwinãłë abo utrzymałë, ni ma do dzëwu, czej sã wszęcżé, ti obéńdze swójne, delikatné apartnotë akcentu, dżudżëznë samozwãków ëtd. razã zestawi.

Niejedny badérowie chcelë to samo zjawiszczë widzec téż w polaszëznie, czej sã na «udżib do *e* w polaszëznie» powoływelë. Le wej, ti panowie ni mielë dërzenia ti sprawë rozmióny. To jidze przë tim nié o nã abo jinã «wëmowã», ni razu o czerënk w dzejowo-fonetnëch zmianach gwësnëch samozwãków, le o obstojenie stôri, dostóny w sposobie alternacëji, przë czim *e*-ôrtne samozwãczy «krótkostãpiëniowé», *i* i *u* ale «dżugostãpiëniowé» reprezentatowie tëch leżnot są.

Z tą kaszëbską mownã obéńdã wëprzëdno charakterizërnã swojizną stoi téż alternacëjô samozwãków w koniugacëji niejednëch czasnikowëch tipów w parce; infinitowi ë imperatiwowi je «krótkostãpiëniowi», tim jinym formóm ale «dżugostãpiëniowi» samozwãk swójny («rozwij nowi wielënowo-wórtny zjinaczi samozwãku w koniugacëji»).

& 11.

II. Rozmajitô chronologijô i rozmajitô chutkosć dzejowo-fonetnëch procesów w kaszëbsczi ë polsczi mowny obéńdze dô sã hewo w taczëch przëpôdkach docëgac:

1. Pokôzanié sã praarioeuropejszi (praindogermańsczi) i prasłowiańsczi różnotë zwãków we formie *tart* na pomorzczu (kaszëbsczi) mowny obéńdze, czej «polaszëmu» mownému tipowi od stalat le forma *trot* swójno je. Wszęcżé próbë téż «polaszëznie» wespół jistnienié *tart* ë *tret* podsënac są spiarté na falszëwym abo przënoimi pomëszlëniowim, każdã razã bezkriticzno zurzmionym materiale ë dzëwacznëch swiãdach. Choc jô w całoscë niżódnëch zwãkowëch ustawów nie uznôwóm i jô bë jem chcôł je przez psychiczno-socjalno zastrzegłima konsekwencjama zastãpic, tak jô jem ale w tim przëpôdku niepoprôwnym «módnym ustôwcã zwãków» i ni mogã sã na niżóden ôrt przëmognãc, taczë kaszput dlô obuch mownëch obéńdów przëjic.

Jô obstojiwóm jesz wiedno na moji ju wicy jak 25 lat temu wërzekłi docy-dze i szlachujã zjinacżë, jaczim przedśłowiańsczi i prasłowiańsczi *tort* (*tart*) *tert* *tolt* *telt* przë swoji szczëpiznie w rozmajitëch słowiańsczëch mownëch obéńdach podlégałë jakno posobnota ne piérwnëwo ogłowosłowiańsczëwo mownëwo tipu apartny zgrôwë do usuwaniô wszęcżëch zamklëch szlabizów. Ti zgrôwie zawdzãcziwómë zadżinienié wszęcżëch szlabizowo-wëgłosowëch konzonantów, zjinaka przedśłowiańsczëch diftongów na pojedyncznë dżugoscë,

rozwij nosowëch samozwãków z łączbë samozwãk + nosowi konzonant, utrżimanië sonantnëch *r l ë* juwerny. Nôdłëzi zatôrczałë sã ti zgrôwë tautoszlabizowë łączënië *or er ol el*. Przë tim je teritorialnô, geografnô zjinaka w gradacëji do zaznaczeniô: czim dali do nordë i nordowëwo wieczora, tim pózni je na pozwônô zgrôwa w tim apartnym przepôdku do przelômaniô przëszło i tim słabi mia dzejônô; nôsłabi na pomorzczï (kaszebsczi) i połabsczi mowny obëndze tak, że më hewo jesz prawie nã stôrã réznotã zwãków, bez «meta-tezë» (abo dëbeltszlabizowosc czë «punelzwãk»²⁹) przënômi przë strzëdnozwãku *ar* abo juwerny (jakno nym posobnikã stôrëwo, prasłowiańszëwo *ar* i *or*) (*tart*) - potikómë. Ale hewo to *ar* przënômi kol Pomorënków (Kaszëbów) nië bezwëjimkowo panëje (połabsczi wëjimczï sã czësto môłi) i tész kol te jinë słowa z *ro* abo juwernë (na polsko-sorbcszi sposôb) sã do nalëzeniô, to moze sã tã dëbeltnosc dalszë rozwije przôdë równëwo kompleksu fonemów abo przez rozmajité fonetné zastrzedzi (co rôz utrzymanim stôri réznotë, jinã razã znów «metateze» przëstojiwô), abo przez pózniësi pożyczk z całimë słowamë ze sąsadny nacyskający polsczi mowny obëndë dô sã wëjasnic, przë czim w niejednëch pewno baro rzôdczëch przepôdkach tész przeniesenië fonetnéwo wëzdrzatkü przë wespôldzejanim psychiczno-morfologowi asymilacëji («analogiji») môgłbë so docygnãc. Jô stojã za drëdzim wëjasniwnym sposobã i trzimiã tautoszlabizowë *ar* (*tart*) abo juwerny za jedurny fonetno przënôlëzny kaszebszczëmu mownëmu tipowi. Jô jem taczi dbë czësto prosto temu, że jô so niżôdny [sygający orãdze] *rationes sufficientes* taczi fonetny szczëpiznë w obrëmienim czësto fonetnëch rëszników ni mogã przedstawić, a jakãs rozwolã abo kawel przëjic, zakôzywô mie moja osobnô, moze nië dobrã zwônô, logika. Jô jem tész w mojim pozdrzatkü przez dzejowë ë geografné prôwdë wspiarti: czim dali sã dowsladë w mownë dzeje zdrzi abo czim dali sã je od polsczi mowny obëndë, tim potikô sã wicy słów z *ar* (formë *tart*). Nôpartni trzimie sã ta forma (*tart*) w môlowëch mionach, jaczëch nachôdanië dalek za granicamë dzysdniowi kaszebsczi obëndë, na wiele wikszã rozcygłosc ti obëndë w uszłôscë pokôzywô.

Na opozdzałë urmowo-fonetné przëndzenië przôdnëch słów z *tart* w pózniëszë słowa z *trot* je przë tim i temu nië do pomësleniëwo, że nen czedës to dzëlowë przëndzenië miôn zastrzegłi gôn do usënieniô zamkłëch szlabizów ju

²⁹ Do niem. *Vollaut* 'pełny dźwięk' (synonim do *Doppelsilbigkeit*) tłum. zastosował wyjątkowe i ginące kasz. *punel* 'wiele' (B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich...*, t. IV, s. 223), co niewątpliwie z lokalnej wymowy *pôtn(y)*.

dôwno bël wëgasłi. Taczi gón mógl, mô sã rozmiôc, le tak długo warac, po-
kądka w całoscë nowé, zamklé szlabizë, midzë nimë taczé z *ar or ol el*, sã
rozwinãłë. Taczé powtórznë *tort tart tolt telt...* powstałë na dwojaczi sposób:

1. z wczasniészëch sonantów *r, l*;
2. na skutk czãstëwo dzinieniô wczasniészëch *õ, ò*.

Krótko rzec, to sã nie dô niżôdnëwo czësto polsczëwo słowa z *ar (tart)*
(mô sã rozmiôc *ar* taczëwo dzejowëgo pochodzeniô, co wëprowôdzô sã z przed-
słowiańszëwo *or* i *ar*) wëmienic; za to do pomorzczëwo (kaszëbsczëwo) sã
przëpôdczi z *ro-* (*trot-*) z całownymë polsczimë słowamë nalazłë.

Jesz jedna docëga je możnô. Mogłobë so hewo dwojak cëzë słowiańszë
namiklënë do kaszëbsko-pomorzczë mowny obëndë (abo przënômi do nie-
jednëch ji dzélów) domëszlac:

1. nôprzôd z wieczora, z połabszë mowny obëndë, jakô gwës z pomorz-
ko-kaszëbską obëndã grańcza i w tim apartnym przëpôdku niejedne słowa z
tart przeniesc i posobno formë *tart* zmocnic mogła;

2. tej po osłabienim ne żochu, z pôlnia od Polôchów, jaczim Kaszëbi swoje
słowa na *trot* zawdzãcziwają.

(No, w połabszëch mownëch pomnikach zaostónë *brüda (broda)* mogło
pewno téz przez cëzã, gwës sorbską namiklënë bëc wdostónë.)

Czemu zamiast połabszëwo *tort* kaszëbizna zwiksza w całoscë *tart* abo
juwerny mô, jak do tere jesz nie je jasnë. Jô jem zgodã z Endzelinã, że moje
wëjôśniwnë próbë sã nie udałë. Ale téz Endzelinowo wëjasnienië nie uspokoi-
jiwô i nie rozpëzgliwô ny problemë; ono je, tak rzec, za kuńsztownë i na tak
wiele docëgach spiartë, że po richtoscë ni mô spodlëwo.

& 12.

Z j i n a c z i d ł u ż ë z n ë s a m o z w ä k ó w ë s o n a n t ó w i r ë s
z n y, niezrzeszony z jednã szlabizã słowa i d o m o r f o l o g o w ë c h c é l
ó w u ż ë t i a k c e n t sã w kaszëbiznie zatrzymónë, czëj w polaszëznie ju
dôwno oprzestãłë jistniec. Je do rozmieniô, że to sã tikô ogłowi charakteristi-
czë całownotë obuch obëndów; ko pojedyncznë zbiedzi i przechôdnë teritorija
nie sã wëapartnionë.

Juwerno sã ne przez d ł u d ż ë z n ã z a s t r z e g ł é z j i n a c z ë n ë
w obrëmienim samozwãków ë sonantëznë, na skutk chutczëwo tempa jich
tikającë dzejowo-fonetné procesë, w polaszëznie wiele słabi i we wiele miëszim
stãpiënim zastãpiony, jak to w kaszëbiznie mô môl.

To samo tikô sã téz przedtim nadcziłi alternacëji w czasnikowi koniugacëji: z jedny starnë infinitiw ë imperatiw, z drëdzi starnë znôw prezens ë zbiég formów. Przódë egzystérowało to téz w polsczim (*sãdzić* | *sądzã*, *kazać* | *kázã*...), ale tere sã w polsczim te fonetné zjinaczënë czasnikowëch formów czësto wërównóné, a le w kaszëbiznie utrzmóné.

& 13.

Rozmajitô chutkosc, rozmajitô chronologijô dziejowo-fonetnéch procesów je prze zjinace obuch mownëch obëndów téz do docygniã so, o czym ju wëszci - pod rubrikã palatalizacëji konzonantów przez slôdëstojacé sonantë i pod rubrikã cësku konzonantów na przëdnostojacé sonantë - przëszło do gôdczi. To je na piérwnô (przedsłowiańskô ë prasłowiańskô) *tr't* forma, z niechanim przëpôdków z *r'* po piérwnëch tilnojãzëkowëch («gardlanëch») i jich dziejowima posobnikama: z *kr't gr't* zrobiłë sã ogłosłowiańsczé *čr't žr't* tak, że przë dalszi rozwijnoscë taczëch zrzeszënow w nocnosłowianiznie, w całoscë w połabiznie, kaszëbiznie i polaszëznie, ten dziejowo-fonetny proces mitczacëwo dziejaniô sonantë *r'* na przëdnostojacé konzonantë ni moze wicy przinç w rechunk. Co sã ale jinëch zrzeszënow, to je zrzeszënow z nagłosowima przëdnójãzëkowima («zãbnyma») i lëpnyma tikô, tak sã kol nich w słowiańsczi nordze taczé hewo trzë dziejowo-fonetné procesë do rozszlachowaniô:

mitczący cësk sonantë na przëdnostojący konzonant;

odmitczenie sonantë przez cësk slôdëstojący, niépalatalny przëdnójãzëkowi («zãbny») konzonantë;

rozeńda sonantë w łączbie samozwãku z konzonantã.

Më oznaczimë:

przez *C*... jakã le konzonantã (w tim przëpôdku z wëłączeniem wszëtczëch tilnojãzëkowëch abo «gardlanëch»),

przez *D*... przëdnójãzëkową («zãbnã») konzonantã (*t d n s z r l*),

przez *r*... szlabizousôdzkowé (sonantné) *r*,

przez eksponent *!*... strzëdnójãzëkowi (palatalny, «mitczy») ustów oznakowónéwo fonemu (zwãku) przez przëdnostojacã lëterã,

przez eksponent *°*... nié strzëdnójãzëkowi (niépalatalny, «cwiardi») ustów fonemu,

przez *D°*... nié strzëdnójãzëkowi («cwiardi») przëdnójãzëkowi konzonant,

przez *r'*... strzëdnójãzëkowi (palatalny, «mitczy») szlabizëusôdzkowi (sonantny) *r* ëtd.

Tej to sã dô w tim tu mészonym przëpôdku dokonónã réznotá dzejowo-fonetných procesów, z te hewo pozdrzatu, na pozwóny polszi obéndze na ten hewo sposób przedstawić:

$C^o r^i D^o \rightarrow C^o r^o D^o \rightarrow C^o ar D^o$ (z pomocą *trt* etc. - wzér: *trít* \rightarrow *trt* - *tart*).

Za to, z hewo pozdrzatu, na tak pozwóny pomorzci (kaszębsko-słowińszci) mowny obéndze nalazła sã hewo takô réznota dzejowo-fonetných procesów:

$C^o r^i D^o \rightarrow C^i r^i D^o \rightarrow C^i r^o D^o \rightarrow C^i ar D^o$ (*trít* \rightarrow *trít* \rightarrow *trt* - *tart*).

Na czësto p o l s c z i rozwijny dardze zmieniwô sã historëjô tu hewo nôlezných fonemowëch kompleksów (zwãkowëch kompleksów) le do dwóch przejinaczeńów (dzejowo-fonetných zmianów):

nôprzód poddało sã strzędnojãżëkowi afiksowi (palatalny, «mitczy») *r*ⁱ odmiczãcëmu cëskowi slôdëstojãcëch, niëpalatalnych przednojãżëkowëch konzonantów i stało sã niëstrzędnojãżëkowim (niëpalatalnym, «cwiardim») *r*, jaczé tej wespół z jinyma przëpôdkama ze stôri slôdë dostónëwo *r* sã dali rozwinãło w tautoszlabizowé *er*.

Na p o m o r z c z i (k a s z ę b s k o - s ł o w i ń s c z i) rozwijny dardze bëła ale na historëjô taczëch fonemowëch kompleksów barzi spëzglonô i rozklôdô sã na trzë przejinaczi (dzejowo-fonetné zmianë):

dzejowo nôprzód dzejało palatalné («mitczë») *r*ⁱ na przednostojãcy konzonant mitko, a dopiërze pozdze na palatalëzacëjô abo «mitkosć», czej sã sta, nië wicy - zastrzegłô łączbã slôdëstojãcy sonantë, apartną swojizną, oba dokonãłë czësto polszi obéndze swójny fonetny proces.

Ta apartnô rozwijnô pochada stoi pewno, jak ju wëszci (& 8.) je nadpomklé, z cëskã lëpnëch ë przednojãżëkowëch («zãbnëch») konzonatów przez slôdëstojãcy strzędnojãżëkowi *e*-ë *i*-ôrtny sonantë (*e*, *ē*, *i*, *ī*, *r*ⁱ, *l*ⁱ, *n*ⁱ ë juwerné), jakô w nordowi pomorzci mowny obéndze zaczãła sã wczasni, jak we wicy pôłniowi czësto polszi. Tak jinaczã sã tej te dwie mowné obéndë téz w tim przëpôdku przez jinã chutkosć i przez chronologijã dzejowo-fonetných procesów.

Czej sã o tim hewo zoglenim tak w polszim jak i w kaszębsczim nalożónëch wëjimków, mdze to przez dzejanië morfologowi asymilacëji (abo tak pozwónã, ale nië «falszëwã», le prôwdzëwã «analogijã»), mdze to wëjasnioné przez poziczek, to nie je niżódna «eskamotażã», le musz logicznëwo mészëniô. Jô przëniômi ni móm sã hewo w tim ani w jinëch przëpôdkach w «eskamotażowanië» wdóny. Za to sã procem mojim wëjasnienióm zrobioné zaprzëczënië na nie dosć kriticzno przezëmym materiale spiarté i identyfikuje sã przë tim, midzë jinym, mãtrëczy, mowné pomniczi ze zëwã mowã i czej sã, wezmë, w przëszukónëch mownëch pomnikach niżódno *ziarnisty*, *pierdzieć*, *śmierdzieć*... nie nalazło, bëło sã z nie-

milną pewnotą dbë, że te słowa ni mogłë jistniec w stôri polsczi mowie i na mojé rézno docygóny *zarno, *pardnać, *smardnać... ni miec niżódnéwu cësku. Ale czë nalazło sã ziarno, piardnać, śmiardnać... w mätřékach? A czej sã je nie nalazło, je sã tej w prawie jich bëcé w stôri, žëwi mowie przëkować?

& 14.

4. W przëpôdkach, czej w kaszëbiznie dzejowi posobnik prasłowiańszëwo r^i (tr^i) z przëdnostojącym posobnikã prasłowiańszëch s z mdą zrzeszoné, nie je možno dzys rozsądzëc, czë më z czedës spalatalizowónym abo nijak palatalnym konzonantã mómë do uczinku. Przë kaszëbsczëch *sarna*, *zarno ë juwerné ni możemë rzec, czë one do polszëch *sarna*, *zarno* abo do polszëch *siarna*, *ziarno* ëtd. równowôżno mają bëc trzimóné. To sã rzeszi razã z tim, że w kaszëbsczi mowny obëndze piérwné, przez cësk słôdëstojące palatalné sonantë, zmitczoné $s \acute{z} \acute{c}$ ($z t'$) z' ($d\acute{z}$, $z d'$) urmã odpalatalizowóné bëłë tak, że one z posobnikama przesłowiańszimë niespalatalizowónymë s z c , jak téż nocno-wieczórno-słowiańszimë c ($z tj$ ë juwerné) i z (dz , dj) fonetno czësto sã razã zlałë. Czë to odpalatalizowanié $s \acute{z} \acute{c}$ $d\acute{z}$ niemieczzému cëskowi przëpisac (co mie sã widzy zwiksza nié do wiarë) abo czë jinak, tak rzec, swoim sposobã to doszło do skutku, ostónie dëcht równo. Cëzy cësk je pewno w mocë rozszczëpienié jaczis przódë całowny mowny obëndze szczënic. W tim hewo konkretnym przëpôdku to sã ale nie pitô, czemu ten docygóny niemieczi cësk téż na sąsadną polską obëndã na ten jistny sposób nie dzejôł? Czemu sã w sąsadnëch czësto polszëch dialektach stôri $s \acute{z} \acute{c}$ z' ($d\acute{z}$) w zjinaczenim do $s z c z$ (dz) ostóné i nôwësi w stronã do $\acute{s} \acute{z} \acute{c}$ z^{\wedge} ($d\acute{z}$) jakno swójëwo slédnéwu pãktu dzejowo-fonetny degeneracëji dali rozwité?

To chce sã tã jinaczãcã znankã obuch mownëch obëndów spërznic. Mô sã ale nie zabôczëc, że na juwerny zjinace przódë rozdwojienié słowiańszëwo mownéwu swiata (Dobrowskéwo³⁰ tj , dj → abo $\acute{c} \acute{z}$..., abo $c z$...) miało swój môl i że téż pózni ta jinaczãcô znanka bëła za baro wôżną trzimónô.

Czej jô ale no wiele gôdkóm polsczi mowny obëndze swójny «mazurzenié» ($s z c$ za $\acute{s} \acute{z} \acute{c}$) abo serbo-kroacczi «Ca-Kawer» (okoma Ča-Kawern), no rusczi dialektowé *omeч чарь*... (zamiast *omeч уарь*...) ë juwerné jiné rozwôżã, to jô ni mogã tã jinaczãcã znankã całi kaszëbsczi i całi polsczi mowny obëndë

³⁰ Josef Dobrovský (1763-1829), czeski slawistka, prekursor slawistyki; chodzi o podział na słowiańskie jëzyki południowo-wschodnie i zachodnie.

trzëmac za tak wôzną, choc z drëdži starnë jô ni mogã przëkowac, że to w obuch obëndach ogłowô jawernota je.

Czej sã nã całã kaszëbsko-polskã mownã obëndã przezdrzi, to je možno sprôwdzëc z pozdrzatu zjinaczi abo niezjinaczi przôdnëch trzëch klasów przëdnostojacëch spirantów:

s z c ʒ (dz)

ś ź ć ʒ' (dź)

š ž č ʒ^ (dž),

trzëraccë (abo nawetka sztërë) dalszë rozwijnotë:

a) Dokładné rozszlachowanië wszëtczëch trzech klas dlô polsczi ogłowi mowë (lëteraczi mowë) wespół z niejednymë dialektowimë zgrupczënamë, w całoscë razã z timë dzëlamë polsczi mowny obëndë, co grańczã z cëzymë słowiańszcimë mownymë obëndamë swójnij. Do tëch hewo *s z c* od *š ž č* i *s z c* od *ś ź ć* rozszlachowónëch polsczëch dialektów nôleżã téż prawie te czësto mownë gôdczi, co przëlëgają dëcht krótko do kaszëbsczij mowny obëndë. Przë tim je do dopowiedzeniô, że w tëch, jak téż w niejednymë jinëch dzëlach polsczi mowny obëndë, spirantë *ś ź ć dź* doszlë do grańcznëwo pãktë (*limes*) swojij dzejowo-fonetny degeneracëji i stałë sã *š ž č ʒ^ (dž)*.

b) Drëgô zgrupczëna polsczëch dialektów rozszlachiwô prôwdac *ś ź ć ʒ' (dź)* (ze zgrôwã do *š ž č ʒ^*) od *s z c ʒ (dz)*, mô ale dzejowë posobniczi od *š ž č ʒ^* w *s-rédze (s z c ʒ)* dónë powstac (tak pozwónë «mazurzenië»).

c) Utrzymanië stôri *š-rédzi (š ž č ʒ^)*, zadżinienië powtôrzno rozwiti *ś-rédzi (ś ź ć ʒ')* zwënëgowno dlô utrzymóny *s-rédzi (s z c ʒ)* charakterizërëje całã kaszëbskã dialektowã zgrupczëną, jakô tã swojiznã (złë jidze o *ś ź*) ze słowacko-czeskã mownã obëndã dzieli.

d) No wëszij (pod a) nadcziłłë dónđzenië do grańcznëwo pãkta we fonetny degeneracëji *ś-rédzi (ś ź ć ʒ')*, to zlenië sã ti *ś-rédzi* z *š-régã (š ž č ʒ^)* kole utrzymaniô stôri *s-rédzi (s z c ʒ)*, dôwô nama prawo do przëjimnieniô czwiôrtij dialektowij zgrupczënië całij kaszëbsko-polsczi mowny obëndë.

Koždã razã jinaczi sã całô *p o m o r z k ô (s ł o w i ń s k o - k a s z ë b s k ô)* mownô obëndã - przez jij swójnë odmıtczenië *ś-rédzi* ë jij zeszlachowanië z *s-régã* - od całij ostóny polsczi mowny obëndë.

Przë ti charakteristny znance obuch mownëch obëndów nie je tak wiele rozmajiti chutkoscë, rozmajiti chronologowij réznotë dzejowo-fonetnëch procesów, jak rëchli prawie *p r ô w d z ë w ô s z c z é p i z n a t ë c h d i a l e k t o w ë c h z g r u p c z ë n ó w* w rozmajité stronë do przëjimnieniô.

& 15.

III. To bë sã w nédze na r o z m a j i t i c ě z y e t n i c z n y c ě s k mogło pomëslëc, żebë niejedne céché, co kaszëbską mowną obéndã od polsczi mowny obéndë apartniã, wëjasnic. Skandinawskô namiklëna, wezmë na to, bëła wiele wikszô w pomorzczzi dialektowi zgrupczënie (przërow. midzë jin. *-mar* w mionach w stôrech mãtrëkach) jak w polsczi mowny obéndze. Takô cëzô namiklëna na ôrt fińsczi (ugrofińsczi) do polsczi mowny obéndë (przënomi do gwësniëwo dzëla ti mowny obéndë) nie je téz pewno ju w przôdk do przëkowanio. Czesczi koscelno-lëteracczi cësk na polska lëterackã mowã i na dzël polsczëch dialektów dô sã z polsczim cëskã na pomorzczą (kaszëbską) mownã obéndã przërownac.

Czë na pomorzczë (kaszëbsczë) *s z c z e ś ź ć*, pomorzczë tautoszlabizowë *ar (tart)* jakno posobnik przesłowianiszëwo *or* i *ar*, czë dali niechanië dëdzëznë i morfologowo-rëszniëwo akcentë, z równoczesnym do dzysdnia prowôdnym utrzymanim scentralizowôny (synteticzny) budacëji słów w polaszëznie, czë na wielëna polsczëch dialektów ze swojã miészónoscã *s-rédzi* z *š-rëgã* ze zwënëgã dlô pierszi *ë* juwerny z rozmajitoôrtnymë cëzymë etnicznymë namiklënamë w parłãczë stojã, ostónie otemklim pitanim, jak w całoscë całô sprawa cëzëch namiklënow, dotãdka za mało podszukónô i za mało sprecyzowónô, żebë sã mogło nimë w taczëch spëzglonëch mownodzejowëch sprawach z całã gwësnotã opererowac.

& 16.

Żlë më w całoscë o k a s z ë b i z n i e (p o m o r z c z ë z n i e) w zjinaczenim od polaszëznë gôdómë, to më pod tim rozmiëjemë kaszëbsczë (pomorzczë) przëniãtë i kaszëbsczë tendence *par excellence*, më rozmiëjemë pod tim apartny *k a s z ë b s c z i* (p o m o r z c z i) m o w n y t i p jakno abstrakcëjã z le kaszëbsczima swojiznama *ë* apartnymë znankamë. Tak samo «p o l s c z i» znaczi nick wicy, jak polsczi mowny tip, to znaczi abstrakcëjã z le polsczimë swojiznamë *ë* apartnymë znankamë.

Przë tim, mô sã rozmiôc, muszi sã uznac rozmajité przechódnë dialektë zwëczajno przez wzôjné mownë leznotë powstałë. Taczë przechódnë dialektë mô sã téz w jinëch obéndach, wezmë na to midzë czëszczëzna a polaszëznã (*h* kol *g*, *u* kole *q* *ë* juwernë).

Gôdac procem stãpiëniowému miészani sã mowë i nôrodnému wëôrto-wani jaczëwos mownëwo pnia przez jaczis drëdzi może le taczzi, co jestë zëcëwo mowë nie uznôwô. M o w a nie zëje z butna od lëdzy, le w j i n o s ô r z a c

h. A ti nosôrže, źle są wicy mowny, muszã so pozwolëc rzec, że sã t e j e m u s w ó j n é m o w ě w j i c h g ł o w a c h n a w z ô j n a m i k a j ą. Czej okoma taczëch wicy mownëch indiwiduw w gwësny mowny spolëźnie tész j e d n o m o w n y i n d i w i d u a b i w a j ą, b ā d ą o n e, n a s k u t k c o d n i o w é w o m o w n é w o t o w a r z e n i ō, p r z e z n ě c h w i c y m o w n ě c h n a m i k ó n é. I t e n p o ź e c z n y ě c ě z o s t ō w n y p r o c e s j i d z e w i e d n o d a l i w p r z ō d k. I t a k j e n a s t ą p i ě n i o w ō g e r m a n i z a c ě j ō i «p o l o n i z a c ě j ō» K a s z ě b ō w s a m a o d s e d o r o z m i e n i ě.

Baro czekawã sprawã tacz i namiklënë wicy mownéwu indiwidua do swoji mowë przez jemu swójnã jinã mowã nalôžómě u Bronischa: starszô generacjô Bělôków rozslachiwa jesz «mitczé» *n* od «cwiardéwu» *n*, pokãdka u młodszi generacj i, jakô zmocnionému cěskowi niemiecczému bĕla poddônô, no zjinaczenié zdžinãlo i le no «cwiardé» *n* zaostało. Ko niemiecczi wëmowie je taczé przëkrodzenié strzédnéwu dzĕla jãzëka do podgãbinë przë wëdostanim konzonatów czĕsto cĕzy. Juwerno je zadžinienié «cwiardéwu» *l* i j ewo zastãpienié przez «strzédné» *l* w bĕlaczĕźnie pewno niemiecczému cěskowi do zawdžãczeniô. I tak mómě na tim plachcu ju kawałk «miészony mowë».

Kol tacz i «mowny miészëźnie» jidze na pierszim mōlu o etniczne wińdzeniowé poczãtci. To bĕlĕ przôdĕ apartné, odparlãczoné mowné obĕndĕ, jaczĕ sã pŏźni stãpiĕniowo do se przëkrodzywałĕ, jaž w nĕdze ewentalno jedna w drĕgã wnikła, przë czim rŏwnak gwĕsnĕ szlachĕ ji piĕrwny egzystencj i w mowie etnicznéwu dobĕtnika ě dzdzegwiŏrza zaostałĕ.

Tak mieszkelĕ, wĕzmĕ na to, przôdĕ w Pomorzce Słowianowie ě Niemcowie kol se wespŏł. Słowianowie, etniczno słabszi element, poddelĕ sã asymilacyjnému niemiecczému cěskowi tak, że tere w Pomorzce, okoma mŏłĕch dwuch mownĕch słowińszcĕch ě kabatkowĕch zbiegŏw, le jesz po niemiecku gŏdajny lĕdze jakno mieszkãncĕ ti zemi sã do nalĕźenié.

Cos juwernéwu dzeje sã tész przë zetkanim kaszĕbsczĕwu ě polszcĕwu mownéwu elementu. Źe polszi lĕteracczi mowie krodzy stojãcy polszi mowny element muszi w nĕdze dostac gŏrã, jak to wszãdze w juwernĕch razach sã dzeje, je czĕsto gwĕs.

Kol te wŏžjnĕwu na se mownéwu cĕsku gŏdajnych Polŏchów ě Pomorĕnków (Kaszĕbów) ze zwĕnĕgã, mŏ sã rozmiŏc, polszcĕwu elementu, moze tész w wŏžjnym cĕsku tĕch dwuch mownĕch obĕndŏw niemieckosc jakno procemstartny asymilacyjowi faktor wespŏł dzejac. Czej te dwie mowné obĕndĕ rŏwnodzejnému niemiecczému cĕskowi podlĕgãjã, dostŏwãjã wiedzno wicy juwernĕch słŏw i nawetka jinĕ juwernĕ swojiznĕ. Takô wŏžjnŏ przĕblĕžĕna krewnĕch dialektów, na skutk spolĕźniany cĕzy namiklënë, je sprawã wszãdze do sprŏwdzeniô.

Czë znów te midzë dwuma bezogôdkowo jinaczącyma sã mownyma obëndama abo dialektowima zgrupczënama powstałë przechodné conë i przez ne w tak pozwóné «wałowi teorije» docygóné procesë abo czësto prosto przez wżôjnã namiklënã, wëchôdô ku reszce na jedno i to samo. Czej sã tej no rzetelné dzejanié uwarzi, je midzë tãma dwuma sposobama zdrzeniô niżôdnô apartnô jinosc do widzeniô. Ko to są, jak je wëszci nadczidlé, zëjący lëdze nosôrzë gwësnëch dialektów. Czej ti lëdze dwuma apartnyma mowama gôdajã abo przënômi rozmiejã, muszi samo ze se, czë do «wałowoôtrnéwo» dali posuwaniô gwësnëch swojiznów, czë do prostëwo pożyczku ë namiklënë przez «czëcé elementë» przinć.

Źle niejedny uczali chcã przëkować możocë mocniészëwo cësku na kaszëbską mownã obëndã przez polaszëznã z tã uwôgã, że cësk polsczi lëteracczi mowë nawetka na ji nôblëzi stojãcé polsczë lëdowë dialektë je zwiksza taczi jak zôden, a cësk ti lëteracczi mowë na kaszëbską mownã obëndã jesz miësz, tak jô na te zastrzedzi mogã dac taczi bôczënk:

1. To jidze hewo nié le o cësk polsczi koscelny ë lëteracczi mowë, ale o no wżôjnë zmocniwanié sã dëbelnym cëskã koscelno-lëteracczi mowë i polsczëch granicznëch dialektów.

2. Przë pożyczkach z jedny mowë do drëdzi sã prôwdzëwë fonetné (neofonetné) swojiznë wëmowë gwësnëwo mownëwo ustawu od rezultatów dzejowo-fonetnëch procesów do rozszlachowaniô, jaczé (to znaczi te rezultatë) z fertëcznymë słowamë mogã bëc pożyczonë.

Tak, wezmë, w stôri koscelno-słowiańsczi (stôrobulgarzczi) mowie bałkańsczëwo półostrowa pokôzownô widzałosc wëmowë przë łączbie konzonatów ze samozwãkama, tej ti mowie swójnë rozszlachowanié *e* i *e*, ji apartné rozjinaczenia na niwie dżdżëznë sonantów i w szlabizowi akcentowiznie, ji apartnô fonetnô swojizna dzejowëch posobników stôrëch sonantnëch *r* ë *l*, ji swôjoôtrné nosowë samozwãczy abo jich zastãpniczi i wiele juwernëwo mogło tak przez ruską, jak przez jakã jinã krewnã mowã bëc pożyczonë. To moglobë całë słowa ze stôrosłowiańsczima koscelnyma kompleksama fonemów (zwãkowe kompleksë) *žd št* (zmienioné w *šč*) (okoma ruszczëch *čž*), *ra la re le* (okoma ruszczëch *oro olo ere ele*) na ruską mownã obëndã sã rozkoscërzëc, bo po 1) z prôwdzëwã wëmowã ni mają nick do uczinku, a po 2) że w samëch czësto ruszczëch fonetnëch usôdzënach, w tak rzeklich czësto domôcëch mownëch fabrikatach, te same mownë kompleksë (*žd šč*; *ra la re le*) sã do nalëzeniô tak, że one nijak procem prarusczim mownym przënãtóm ni wëchôdajã.

To samo tikô sã pożyczków przë jesz wiele dalszi mowny krewnoce, wezmë przë pożyczkach z grecczéwo, italszczéwo (łacëznë, romaniznë), z germańszéwo w słowiańszci. Tak mô sã, wezmë na to, w polszcim okoma pradamôcëch *by-ć, dym, słom-a, dziesię-ć, sto, brod-a, matka* etc. téż pożyczné, ale na tëch samëch praarioeuropszczëch korzeniach spiarté *fi-zyka, per-fum-y, kalmus, dekalog, decemwir, centymetr, centnar, balwierz, mutra* ëtd. Juwerno mdze w lëtwińsko-polszczim okoma prapolszczéwo *prosię* téż z lëtwińszéwo odszlachowóny *parszuk* abo *parsiuk* brëkowóny.

Czej më ten sóm pozdrzatk przë rozezdrzenim sã w kaszëbszczëch pożyczkach z polszéwo užëjemë, mozemë tej to hewo rzec:

Rzetelno kaszëbskô wëmowa *s z c z (dz)*, co polszcim *ś ź c z' (dź)* odpowiódô, ni moze przez polszci cësk bëc zmienionô. Juwerno ni moze sã przez ten cësk zmienic: powtôrzno spalatalizowóné tilnojãzëkowé («gardlané») copné konzonantë *ć z' ś* (zanôleżno od dialektowi zjinaczi midze *t d x' a ċ z' š* sã wigującë), rozmajité czësto kaszëbszczé samozwãczi i samozwãkowe diftondži ë jiné. Czej sã po prôwdze cos po *k a s z ë b s k u* wëpowié, moze sã le tak a nié jinak wëpowiedzec. Czësto na opak mô sã z pożyczkama słów z *z (dz)* okoma abo zamiast tëch ze *z*, pożycznéch słów z *le (tlet)* zamiast tëch z *to (tlot)*, słów z *ro (trot)* zamiast tëch z *ar (tart)*, tëch słów, co mają *ar* z przëdnostojącym «cwiardim» konzonantã (*tart*) zamiast czësto kaszëbszczëch słów, gdzie je *ar* z przëdnostojącym «mitczim» konzonantã, abo przënômi co na jowo przôdnã «mitkosc» pokôzywô ëtd. hewo nie stoi nick temu w drodze, bo dlô Kaszëbë sã czësto letko do wëmôwianiô, jize w prakaszëbszczëch słowach z taczima, le z jinëch dzejowëch zdrojów pochodzącyma fonemama (zwãkama) i kompleksama fonemów (kompleksama zwãków) sã nachôdô.

Przë tim je wiedno na możnotã psychiczno zastrzegłã «morfologowã asymilacjã» abo «analogijã» (ale nié «falszëwã», le czësto rzetelnã «analogijã») do mësleniô.

& 17.

Czej më ze rzekłéwo w przôdk jakãswiadã wëcygnãc chcemë, tej muszimë rzec:

P o l a s z ë z n a i p o m o r z ë z n a (kaszëbizna) s a d z a j a z do gwësnéwo stãpiénia j e d n a c a ł o w n a m o w n a o b é n d a z régã rzesznëch konstytucjonalnëch swojiznów. I tak moze sã zwë «polszczé» dwojak brëkowac: we wãższci i w szerszi dbie. W szerszi dbie, a wic jakbë zwielony «polszczé», oznôczô to słowo pochwôt wszëtczëch polszczëch i wszëtczëch po-

morzczëch abo kaszëbszczëch dialektów, jistno, jak wezmë na to, pochwôt «ruszczë» wszëtczé rusczé mowné zjinaczënë, z jedny starnë wiôlgorusczé z biôlorusczimë, z jiny starnë môlorusczé w se zamikô. Takô r o z s z e r z o n ô «p o l s k ô» m o w n ô o b é ñ d a rozpôdô sã na dwadzëlowã mownã obéñdã:

1. p o m o r z k ą abo k a s z ë b s k ą,

2. n i é k a s z ë b s k ą abo «p o l s k ą» we wãższym pochwôce tewo słowa.

No pierszi mógłbë b r z e ż n o p o l s c z é abo k o l m o r z k o p o l s c z é, no drëdżi znôw [kopno- abo] l ą d z k o p o l s c z é pozvac.

Wzôjné mienié tëch dwuch mownëch obéñdów do poľabiznë jô tu ostôwióm na ustronie, jize o charakteristicznëch znankach ti slédny jô jesz ni móm w przënoľezny na to sposób mëszlony. Ale niech mie je wolno timczasowã udbã téz i w ti ogłowi abo lepi rozszerzony sprawie wëpowiedzec.

Polsczé we wãżsi dbie tewo słowa, p o m o r z c z é (k a s z ë b s c z é) i p o ľ a b s c z é sadzã jednã całownã obéñdã, jakô sã przez gwësnë parľãczné swojiznë od wszëtczëch jinëch słowiańszczëch mownëch obéñdów jinaczi. Ta całownô mownô obéñda, jakô pewno ju nié wicy p o l s k ą, le może l e c h i c k ą bë mógł pozvac, rozpadła sã prawie na ne trzë apartné obéñdë: polskã, pomorzã, poľabskã. To ni może sã z polsczëwo ë pomorzczëwo czë z poľabszczëwo ë pomorzczëwo, czë na kuńc z polsczëwo ë poľabszczëwo krodzy krewnã obéñdã ny trzeci na procem postawic.

Ze starszëch badérów miôł kożdã razã ju Hilferding³¹ w ti problemie to prôwdzëwë trafionë. Le miôł on z mojëwo pozdrzatku lëcho kaszëbiznã z po-

³¹ Por. A. Hilferding, *Resztki Słowian na południowym wybrzeżu Morza Bałtyckiego*, tłum. N. Perczyńska, Gdańsk 1989, s. 98: „Narzecze, którym się posługują te ostatnie resztki Słowian nadbałtyckich, ma najczęściej podobieństwa do języka polskiego. Znajdujemy też pewne ślady narzecza ludności słowiańskiej, zamieszkującej niegdyś brzegi Elby i zachodniej części Pomorza Bałtyckiego, w różnych zabytkach piśmiennictwa. Ślady te wskazują, że język dawnych słowiańskich mieszkańców Meklenburgii, Brandenburgii i Lüneburgskiego Wendlandu bliski był językowi polskiemu, ale miał także swoje charakterystyczne cechy. Owo świadectwo cech językowych, wsparte różnymi faktami historycznymi nasuwa myśl, że język polski i język nadbałtyckich Słowian stanowiły jedną wspólną gałąź mowy słowiańskiej, gałąź, którą można nazwać lechicką [*laską* – A.H.], a która rozdzieliła się na dwa narzecza, polskie i nadbałtyckie, dokładnie tak, jak na przykład gałąź ruska rozdzieliła się na wielkoruskie i małoruskie. Język Kaszubów i pomerańskich Słowińców to ostatnia żyjąca resztką narzecza nadbałtyckiego, które w średniowieczu zajmowało obszar co najmniej równy obszarowi narzecza polskiego... panujące wśród oświeconej części miejscowej ludności przekonanie, że narzecze kaszubskie jest jedynie zniekształconym językiem polskim, jest całkowicie błędne [...]”

łabizną w jednã całownotã zrzeszony i obie polaszëznie na procem postawioné. Z nowszëch badérów mô Nitsch³² w ti sprawie ten gózdz w głowã trafiony i jã nôbarzi z prôwdã przedstawioné.

Żebë jesz rôz w no apartné uprocemniénie kaszëbiznë do polaszëznie zadzôc, to stoji na sprawa hewo tak:

Polsczi szowiniscë, do jaczëch, le wej, téz niejedny reprezentancë uczałëwo swiata nôleżã, obstojiwają na tim, że kaszëbizna podlégô ogłowému pochwôto-wi p o l s c z i juwerno jak, wezmë na to, beskidzci, kurpiowsczi, opolsczi, brzezniakowsczi, lasowiakowi ëtd. Ko kaszëbizna nie przedstôwiô nick wicy jak jednã z gôdk «wiôlgopolsczi», a jinã znôw razã, zanôleżno pewno od zji-naczi wiodra, «mazursczi» dialektowi zgrupczënë.

Jô za to trzimiã pochwôt kaszëbiznë razã jakno całownotã i stôwiajã jã całi polaszëznie naprocem. Polsczi, pomorzczci, połabszczi - są trzema nôblëzi krewnymë gôdkamë tewo samëwo mownëwo spodlë.

We w z ô j n y m r o z m i e n i s ă p r z ę m o w n y m p r z e s t 6 w a n i je no zwëczajné kaszëbsczë gôdanié polszëmu gôdani gwës wiele krodzy, jak wezmë na to, turingsko-niemiecczë do tirolu-niemiecczëwo, jak milanezo-italsczë do florencko-italsczëwo, jak pikardno-frañcësczë do normando-frañcësczëwo ëtd., nie chcec ju gôdac o «dólnoniemiecczim» do «górnonie-miecczëwo» abo neapolitañszëwo do piemontczëwo, furlañszëwo do «ital-sczëwo», prowansalsczëwo do «frañcësczëwo» ëtd. Ale na wikszô abo miészô możnota wzôjnéwo rozmieniô sã ni może w sprawach prôwdzëwi geneticzny mowny krewnoscë bëc niżódnym kriterijóm. Tak mogã sã, wezmë na to, nôleż-nicë niejednych słowaczëch abo ukrajiñszëch dialektów grañcznyma z nima Polôchama wiele letczy rozmiôc, jak ti sami Słowôcë z Czechamë abo ti sami Ukrajiñcowie z Wiôlgoruskama; a jednak ostónie no krotszë krewiñstwo całi czecho-słowaczci mowny obëndë abo całi ruszczi (wiôlgo- i môłoruszczi) mow-ny obëndë w uprocemnieni do polaszëznie przez to nie narëszoné. Polôszë ë Sorbowie (łuzëcczi Wendowie) rozmiejã sã wiele lëszci jak, wezmë na to, Polôszë ë Ukrajiñcowie, a równak je midzë sorbsczim a polszëm wiele krotszô krew-nota jak midzë polszëm a môłorusczim. Po italsku (to znaczy italską pisónã mowã) gôdajny może po frañcësku (to znaczy frañcëską pisónã mowã)

³² Kazimierz Nitsch (1874-1958), językoznawca, twórca naukowej dialektologii polskiej, uczeń L. Malinowskiego i J. Baudouina de Courtenay, który zaczynał karierę dialektologa od badań w Luzinie (1901).

gôdajnéwo letczy rozmiôc jak nôležników wiele czësto italszczëch dialektów, a równak písônô italëzna stoji do wszëtczëch rzetelno italszczëch dialektów w krotszim krewiństwie jak do frańcëszczëwo. Polskô mowa złodziejów bądze dlô nie wkrëjamnionéwo Polôcha ksägã ze sétmë zómkama, a jednak je ona, co sã ji fonetny i morfologowi starnë tikô, bezmała ta sama, co zwëczné polsczé.

Tim je téz sprawionô politicznô starna ti sprawë. Wëlãkki polsczi patrijocë niech sã uspokojã. Frizowie, Dólnoniemcowie sã i ostónã z politicznëwo i z lëteracczéwo pozdrzatku le Niemcama, choc jich «mowa» od gónoniemiecczi wiele dali odstojiwô jak kaszëbizna od polaszëznë. Po miecku gôdajny «Szwajcrowie» za to ni mogã z politicznëwo pozdrzatku bëc do Niemców rechowóny, tak samo do Frańcuzów abo Italów po frańcësku abo italsku gôdajny Szwajcrowie.

Dzysësi politicznô odeckli i wiadny Kaszëbi chcą Polôchama bëc ë ostac, a to czësto sygnie. Nicht ni mô prawa jich od Polsczi dzelëc i jich do jiny n ô r o d n o s c ë muszëc. Co jinéwo je ale czësto uczbowô problema wzôjnëwo odnôszaniô i stãpiën krewnotë tëch dwuch mownëch obëndów.

& 18.

A hewo sã jesz we wiôldzi krótkoscë z n a n c z i ë s w o j i z n ë zestawioné, co pomorzczzi (kaszëbsczi) mowny tip, w zjinaczenim od polsczéwo charakterizérëjã, to znaczy, jaczi le do kaszëbszczëch przënãt ë zgrowów w zjinace do polsczëch znãt ë zgrowów sã odnôszajã.

A. B u t n o w é, czësto d e s k r i p t i w n o, przez prosti obzórki i skonstatowanië do zwëskaniô znanczi.

1. Na kaszëbsczim plónie potikô sã wiele wikszë bogactwo wokalnëch niuansów (rozmajitosc samozwãków) jak na polsczim plónie.

2. W kaszëbiznie widzy sã psychiczno biwné i morfologowo spożëtkowóné zjinaczenia samozwãkowëch abo sonantnëch dładzëznów, pokãdka ta swojizna w czësti polsczi dialektowi zgrupczenie je cëzô.

3. W kaszëbiznie je do dzys rozmajitoôrtnô akcentowizna, jakô na wikszã możnotã Kaszëbów, z rozmajitoôrtną rësznôtã gôrdzelë, do udostówny zjinaczi samozwãkowëch niuansów prowadzy.

4. Od nëch trzëôrtnëch alternacëjów samozwãków je polaszëznie z kaszëbiznã le tak pozwónô «wôrtnô» alternacëjô («wôrtnô zjinaka samozwãku») w swoji całi rozmajitoscë parłãczné. «Wielënowô» alternacëjô («wielënowô zjinaka samozwãku») je dzysdnia w kaszëbiznie mocni i objimni rozwitô jak w polsczim. Le kaszëbsczi, polsczému cëzy, je trzeci ôrt alternacëji samozwãków: «akcentowô» alternacëjô («akcentowô zjinaka zwãków»).

5. Rozmajité wzôjné statistné uprocemnienia pojedynczých klas fonemów (zwāków), co mô sã rozmiôc, z wësi pozwónymë i z nizi do pozwaniô swojiznamë w zemkli łączbie muszi stojec. Taczé statistné obrechunczi zestawic bëlobë nié do niezgarë wdzãczné nadanié.

B. Na niwie u s ô d z k u s ł ó w je przede wszëtczim kaszëbsczi sufiks *-išče*, w zjinace od polszëwo *-isko*, do wëmienieniô.

C. Żle sã d z e j e m o w ë, c h r o n o l o g i j ã pojedynczných dzejowofonetnëch procesów uznô, to možno je rozeznac:

I. Wikszą m o c, wëzsi s t ã p i é ñ, szerszi o b j i m tëch jistnëch tendenców, tëch samëch gónów w kaszëbiznie jak w polszëznie. Do te hewo słëchają:

1. Zurzminë konzonantów ë zgrupczënë konzonantów.

2. Mocniészë nadzib kaszëbiznë do strzédnojãzëkowëwo umôleniô przë usôdzanim samozwāków.

3. Ne, na skutk palatalizacëji powstałë zmianë konzonantów i degeneracëjów sã w kaszëbiznie dali jak w polszëznie jidzonë:

a) *ś ź t' d'* przeszlë w *s z c ʒ* (*dz*) (w polszëznie *ś ź ć ʒ'* (*dź*));

b) no ze «zmitczeniëwo» *g* abo *dj* powstałi *ʒ* (*dz*) sproscëło sã (w niëjednëch dzëlach kaszëbsczi dialektowi zgrupczënë) w *z*;

c) do gwësnëwo «zmitczeniëwo» przed dzejowim posobnikã prasłowiańszëwo *y* (*ɨ*) i przed powtôrzno rozwitim *e* sã udostónë nié le tilnojãzëkowë *klusiles* [kluzylnë] *k g*, ale tëż spirantné *x* (*ch*) ti sami (tilnojãzëkowi) lokalizacëji;

d) te tak powstałë *k' g' x'* rozwinãłë sã dali w *t d ś*, tej w *ć (tś) ʒ'* (*dź*) *ś*, w *ć' ʒ' ś'*, a na kuńc w *ć ʒ' ś'*, zanôleżno od dialektowëch zjinaków;

e) palatalné (strzédnojãzëkowë) samozwãczy ë sonantë (*e, i, r'*...) bëłë w całoscë na kaszëbsczi rozwijni linije te samëwo przôdë mownëwo bëcô z przëdnostojãcyma lëpnyma i przëdnójãzëkowyma («zãbnyma») konzonantama wczasni, jak na polszëznie rozwijny linije, co stoi w łączbie z rozmajitima kawłama formë *tr't* w obuch mownëch zgrupczënach.

4. Cësk jestë konzonantëznë na usztôłcenié sonantëznë przëchôdô w kaszëbiznie wërazni do widë jak w polszëznie:

a) «Cwiardë» przëdnójãzëkowë konzonantë dzejałë w kaszëbiznie odmitczającë nié le na dzejowë nôtãpniczi od *ě, r'*, jak w polszëznie *ě* polszëznie, i od *e*, jak w polszëznie, ale tëż na *ę*, co le za kaszëbską swojiznã trzëmac przëdnôlégô.

b) Prasłowiańszë *eł* przeszlë w kaszëbiznie w *oł*, pokãdka w polszëznie ostało jakno *eł*, temu no czësto kaszëbsczi *telt* → *tołt* → *tłot*, a czësto polszëznie *telt* → *tlet*.

c) Pod cëskã slôdëstojącëch nié «cwiardëch» i nié przednojãzëkowëch konzonantów, tak tej pod cëskã «mitczëch» przednojãzëkowëch, lëpnëch ë tilnojãzëkowëch ϵ przeszło w *i* jakno zwãzoné i odnosowioné.

d) Dzejanié przednostojącëch konzonantów na wieleôrtne usztólcenié slôdëstojącëch samozwãków je na ogle w kaszëbsczi mowny obëndze bogatszé i barzi rozmajité jak w polsczi.

5. Kaszëbizna apartni sã w przërównanim z polaszëznã przez rozwij nowëch (abo utrzymanié stôrëch) wieleôrtno-wielënowëch odnieseniów w obrëmienim wokalëznë. Z tëch tu hewo slëchającëch alternacëjów mô ona nié le z polaszëznã te same

0 (nul): $e = o : \bar{o} (\acute{o}) = e : \bar{e} (\acute{e}) = a : \bar{a} (\acute{a}) = \epsilon : \acute{\epsilon}$, ale jesz $e : i (y) = e : u$.

II. R o z m a j i t ô c h r o n o l o g i j ô, rozmajitô chronologowô réznota, rozmajitô chutkosc dzejowo-fonetnëch procesów.

1. Polaszëzna rozwinãła nié le *tolt* → *tlot*, *tert* → *tret*, *telt* → *tlet*, ale téz *tort* → *trot*, pokãdka kaszëbizna nie szła z tim razã (*pari passu*) i jak dalek to o réznotá zwãków jidze, je przë stôrim *tart* ostónô.

2. Zjinaczenia dłudżëznë samozwãków ë sonatów; rëszny i do morfologowëch célów uzëti akcent; przez dłudżëznã i przez akcentowiznã zastrzeglé zjinaczenia w obsydze samozwãków ë sonantëznë - wszëtko to znankuje kaszëbskã mownã obëndã, kaszëbsczi mowny tip, w procemnoce do polaszëznë. Z tim rzeszã sã kaszëbsczë alternacëje w czasnikowi koniugacëji, jaczé przódë w polsczim moze bëłë, ale dzys sã w polsczim cëzë.

3. Ne, przë prasłowiañsczi zgrupczënié fonemów tr^t przëjimóné trzë procesë ($tr^t \rightarrow t'r^t$, $r^t \rightarrow rt$, $r \rightarrow ar$) majã na kaszëbsczim plónie u gôdajñëch przedników Kaszëbów w jiny réznoce sã dokonóné jak na polsczi niwie u gôdajñëch przedników Polôchów we wãzsi dbie. U tëch slëdnëch proces $tr^t \rightarrow t'r^t$ ni miôł niżódnëwo czasu sã dokonac, bo sã ju wczasni jiny proces $r^t \rightarrow rt$ miôł dokonóny.

4. Czej ze spalitalizowónëch («zmitczonëch») *s z t d* rozwinãłë sã *ś ź ć ʒ* (*dź*), rozszczëpilë sã dwie mowné obëndë i szłë we dwie rozmajité stronë apart.

D. Le w jednym dzëlu kaszëbsczi mowny obëndë mómë:

1. z zamiast *ʒ* (*dz*) z przedslowiañsczëwo i prasłowiañsczëwo *dj* i ze spalitalizowónëwo g drëdzëwo palatalizacjowëwo czãdë.

2. Gen. sg. m.n. adj. pron. *-oho -eho* abo *-ovo -evo* ë juwerny.

& 19.

Te wëszë pozwóné rzetelno kaszëbsczë swojiznë dzinã stãpiëniama, czim sã jidze w pôlni, czim wicy sã je krodzy polsczi mowny obëndë. Tak przede wszëtczim:

1. Zjinaczěně rěszněwo akcentě i dłudžězně samozwāków.
2. Posobniczi czěsto kaszěbszczěch *tr't* → *tart* ustąpiają wiedo wicy polszim *tr't* → *tart*.
3. Posobniczi od *telt* → *tolt* → *tlet* (*młóć, płóć...*) bāda zastąpioné przez czěsto polsczé *telt* → *tlet* (*mleč, pleč...*).
4. *Vólk* (← *vlk* ← *vľk*), *mołczec* - *v'ilk*, *m'ilčec*.
5. Apartné rozdzenié dzejowěch nōstąpników prasłowiańszczěch nosowěch samozwāków.
6. *tart* – *trot*.
7. *-išče* – *isko*.
8. *-owo*, *-ewo*, *-oho*, *-eho* – *-ogo*, *-ego*.
9. Oglowé bogactwo słów.

& 20.

Zacercé przódě czěsto kaszěbszczěch zwākowěch ležnosców mogło - przez polską namiklěną, jak těz przez wěrównanié formów na szlachu morfologowi asymilacěji («analogiji») - midžě jinym w těch hewo przěpōdkach stac sā:

1. *z* → *z* (*dz*).
2. (*tr't* → *tart*) - *cart* → *tart*.
3. *tart* → *trot*.
4. *ę*, *ą*. Rozetrzenié przódě czěsto fonetněch odnieseniów w obrēmienim nosowěch samozwāków.
5. Samozwākowi alternacěji w koniugacěji.
6. Zjawiszczach rěszněwo, morfologowo užětewo akcentě i rozmajitoōrtny dłudžězně samozwāków.

Polskō namiklěna nie brėkuje wszādze i wiedo prosto dzejac. Wprzōdk udostōny nosōrze ti namiklěně niejedněch kaszěbszczěch dialektów nacyskają pozdze od se swojěch dalszěch w nocě mieszkajęcěch kaszěbszczěch sąsądów i stōwają sā wozědłā, dzāka jaczėmu ne polsczé namiklěně sā wiedo dali rozkoscerziwają.

& 21.

«Kaszěbską problemā» moze sā rozpězglęc – jak wszětko lėdzcze, ale le razno, le relatiwno – nawetka bez dokładniészėwo podszuku połabczi mowny obėndě. Po ji podszuku dōndze sā pewno do te samėwo rezultatu.

«Lechickō» mownō obėnda (pewno nié wicy «polskō» mownō obėnda w nōszerszi dbie tewo słowa) rozpōdō sā na trzě dzėlē:

1. polsczi we wãższy dbie;
2. pomorzczzi (kaszëbsczi razã ze słowińsczim);
3. połabszczi.

Jak sã mô obsãdzëc uprocemnienie sorbiznë abo luzëczëznë do tëch hewo mownëch obëndów je znów apartną «problema».

Czej moji poczeszny «procemnicë» sã dbë, że niżóden mowobadëra, czej on kaszëbsczë swojiznë mô poznónë, ni może w to trëchlec, że kaszëbizna je niczim jinym jak mownoôrtną gôdkã (*gwara*) jedny z wiele polsczëch dialektowëch zgrupczënow i to wiôlgopolsczi abo mazurszczi gôdczi i czej przez nëch wastów uzëtô metoda mô bëc wzãtô za rzetelno mownouczãłã, tej jô chcã baro rôd zërzec sã miona «mowobadërë».

& 22.

W bibliografiji autor wëmieniwiô 22 dokôzë 16 autorów, na jaczëch mô swój dokôz spiarti i je do nalëzeniô w ksãżce: J.N. Baudouin de Courtenay, *Dziela wybrane*, t. V, PWN, Warszawa 1983, s. 220-221.

Bibliographie des Gegenstandes.³³ Abgesehen von einigen älteren Werken und Abhandlungen habe ich bei meinen Auseinandersetzungen vorwiegend auf folgende Arbeiten Rücksicht genommen:

Gotthelf Bronisch: *Kaschubische Dialektstudien I. Die Sprache der Bëlöcë nebst Anhang: Einige ł-Dialekte*, Leipzig 1896; II. *Texte in der Sprache der Bëlöcë nebst Anhang: Proben aus einigen Ł-Dialekten*, Leipzig 1898 (por.: „Archiv für Slawische Philologie”, XVIII, 1896, s. 321-408).

Aleksander Brückner: *Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego*, zebrał i opracował Stefan Ramuł, „Archiv für Slawische Philologie”, XVI 1894, 1-2, s. 301-304.

— *Randglossen zur kaschubischen Frage*, „Archiv für Slawische Philologie”, XXI, 1899, s. 62-78.

— «Kaszubismen» im Polnischen, w: *Kleine russisch-polnisch-litauische Beiträge*. 4., „Archiv für Slawische Philologie”, XXII, 1900, s. 571-573.

³³ Tłumacz sam wykaz pominął; dopisano go tu z drobnymi zmianami w samym opisie bibliograficznym.

Vatroslav Jagić: *Einige Streitfragen*, „Archiv für Slawische Philologie”, XX, 1898, s. 1-53; XXII, 1900, s. 11-45; XXIII, 1901, s. 113-129; besonders aber: «2. *Verwantschaftsverhältnisse innerhalb der slawischen Sprachen*», XX, s. 40-46; «6. *Zum doppelten slawischen Palatalismus*». XXIII, 1-2, s. 121-129.

Antoni Kalina: *Mowa kaszubska jako narzecze języka polskiego*, „Prace Filologiczne”, IV, 1893, s. 905-936.

Jan Karłowicz: *Gwara kaszubska*, „Wisła”, XII, 1898, s. 74-94.

Dr Friedrich Lorentz: *Slowinzische Grammatik*. Издание Второго отделения императорской Академии наук, Санкт Петербург 1903. (Сборник II-го Отд. ИАН).

— *Zum Heisternerster Dialekt*, „Archiv für Slawische Philologie”, XXIII, 1901, s. 106-112.

— *Das gegenseitige Verhdltnis der sogenannten lechischen Sprachen*, „Archiv für Slawische Philologie”, XXIV, 1902, s. 1-73.

Dr Joosef J. Mikkola: *Betonung und Quantitdt in den westslawischen Sprachen*. I., Helsingfors 1899.

Kazimierz Nitsch: *Stosunki pokrewieństwa jkzykyw lechickich*, „Materiaiy i Prace Komisji Jkzykowej PAU”, t. III, 1905, s. 1-57, Krakyw.

— *Studia kaszubskie: Gwara luzicka*, „Mater. i Prace Komisji Jkzykowej PAU”, t. I, 1902, s. 221-273, Krakyw.

Stefan Ramuit: *Siownik jkzyka pomorskiego czyli kaszubskiego*, PAU, Krakyw 1893.

И.А. Бодуэнде Куртене: *Кашубский «язык», кашубский народ и «кашубский вопрос»* (Статья I). Санкт Петербург 1897. (aus «Журнал Министерства Народного Просвмщения», апрель-май 1897).

А. Гильфердинг: *Остатки славян на южном берегу Балтийского моря*, Санкт Петербург 1862 (Этнограф, сборник, издаваемый имп. [Руским] географическим обществом), (Zum Teil in: «Известия II. Отделения имп. Академии наук», В. VIII).

И.А. Миккола: *К изучению кашубских говоров*. I. Несколько заметок по кашубским говорам всеверо-восточной Померании, Санкт Петербург 1897 (aus: «Извстия Отд. Русского Языка и Словесности Императорской Акадмии Наук», II. 1897 pg. 400-428).

И. Эндзелин: *Исследования в области кашубского языка* (Сборник статей, посвященных... Ф.Ф. Фортунатову..., Warszawa 1902. - Русск. филолог. вестник, 1902, pg. 535-572.

Tore Torbiörnsson: Die gemeinslawische Liquidametathese. I. Upsala 1901 (Upsala Universitets ersskrift 1902. Filosofi, sprekvetenenskap och historiska vetenskaper. I.), und Rezensionen dieses Werkes im «Archiv für Slawische Philologie»:

Felix Solmsen: XXIV 1902, 3-4, s. 568-579, besonders s. 574-575;

V. Vondrôk: «Zur Liquidametathese im Slawischen» (XXV2, 1903, s. 182-211).

Kraków - Cividale - Venezia - Abbazia, Juli - August 1903

Dodôwk

Na mój wëbolëwk bëła ju hewo ta robota napisónô, czej jô sã z Vondrákòwã kritikã T. Torbiörnssonowã *Ogłosłowiańską likwidametezã* („Archiv für Slawische Philologie”, XXV, 1903, s. 182-211) zapoznôł. Baro zajimné sã wëjasnienia Vondráka w uprocemnienim do połabiznë (s. 197-201). Ale temu, co on o kaszëbiznie gôdô (s. 201-205), jô ni mogã wiedno przëstojec, a że felëje cos lepszëwo, ostôwóm timczasã przë mojim wëszci przedstawionym pozdrzatkù wzôjnéwo uprocemnieniô kaszëbiznë do polaszëznë.

Tak samo jô ni mogã mojéwo pozdrzatkù w sprawie «likwidametezë» niechac i sã przedobëc, żebë Torbiörnssonowe przedzeniowé czãdë *trot tret tlot tlet* ëtd. przëjic. Torbiörnssonowe wëprowôdzënë widzã mie sã jesz wiedno za kuńsztowné ë wëmuszóné. W nédze móm so udbóné, jak le jô bådã miôł czas, wëprowôdno i dokładno sã tą sprawa zajic, żebë so jasny i ostateczny sąd urobic.

Jesz jedno. Vondrák prowadzy słowiańszcë *kamy* na piérwny **akmon* nazôt (s. 188-189). Juwerné wëjasnienié miôł jô ju przed wiele latama w mojëch kazańszcëch czëtaniach dóné, w jaczëch jô nã «metatezã» jakno jednã z czerënków, w jaczim sã zgrôwa do usënieniô zamklëch szlabizów w prasłowiańszcim czãdze mownéwo zëcéwo da widzec. Przë tim psychicznô brëkownota uchwaniô obuch, dlô znaczeniéwo te słowa wôznëch fonemowëch kôrzeniów *ak = ka*, bëła rozsãdzeniowô. Przërównac mojé *Podrobnaja programma lekcij w 1876-1877 ucz. godu*, Kazań, Warszawa 1878, s. 85. - Tim rzeczenim jô dopôłniwóm to, co móm wëszci (& 11.) rzekłé.

Jan Baudouin de Courtenay